

Anmeldelser

Ulrik Langen og Jakob Sørensen (red.): Rygternes magt. Høst & Søn 2004, 205 s., 249 kr.

Bogens otte artikler omhandler eksempler på rygter i Danmarkshistorien fra 1700-tallet og frem. Det er prisværdigt, at redaktører og bidragsydere hermed introducerer et emne, som få forbinder med historisk forskning. Til dagligt møder vi rygter, spreder dem sikkert selv, men hvilken rolle spiller de i historien?

Lars Vangen Christensen beretter i *Den falske Caroline Mathilde* om Bodil Sørensdatter, der i sommeren 1784 dukkede op i den fynske landsby Bellinge og udgav sig for den afsatte dronning Caroline Mathilde, der var død i Celle i 1775. Det er en pudsigt historie, og der er interessante betragtninger over den samfundsmæssige sammenhæng, men temaet i artiklen er en kliche i europæisk historie: Bedrageren, som udgiver sig for den afdøde konge/dronning/prins/bondefører. En sammenlignende analyse på europæisk plan havde måske været mere givende i stedet for blot at presse episoden ind under fænomenet rygter.

Sofie Baks bidrag *Et antisemitisk sladderblad. Ugebladet Kamptegnet 1939-43* har heller ikke meget at gøre med rygter. Kamptegnet blev udgivet af et mindre antisemitisk parti ved navn National Socialistisk Arbejderparti (NSAP), hvis leder var blevet ekskluderet af det største nazistiske parti DNSAP i 1935. Oplaget synes at have svinget mellem 1.800 og 14.000. Der er meget få noter til artiklen, og det gør det svært at vurdere holdbarheden af Sofie Baks vurderinger. Hun postulerer, at rygterne om dets overskrifter spredtes hurtigt, og at det blev læst af flere end oplaget tyder på. Meget af stoffet i bladet var af den type, man finder i sladderblade, men med stærkt antisemitisk og pornografisk tilsnit.

På grundlag af henvendelser fra læsere/informanter leverede *Kamptegnet* rygter og sladder især om navngivne personer og deres jødiske forbindelse eller afstamning. Det havde været særdeles interessant med en analyse af disse breve, og ud fra de meget sparsomme noter fornemmer jeg, at der er bevaret et brevarkiv fra *Kamptegnet*. Imidlertid er der ikke gjort forsøg på en analyse af brevene og deres indhold, heller ikke forholdet mellem underskrevne og

anonyme breve. Fabrikerede redaktionen selv læserhenvendelser? I stedet bruges der meget plads på et referat af en for fænomenet rygter irrelevant injuriersag mod *Kamptegnet* i 1943. Bortset fra de metodiske mangler i analysen af brevmaterialet, så er miséren, at artiklen ikke er skrevet specielt til en bog om rygter, men består i en forkortet udgave af behandlingen af *Kamptegnet* i Sofie Baks ph.d.-afhandling fra 2003 *Studier i dansk antisemitisme 1930-45* (siderne 59-89 og 335-55). Men i en historisk undersøgelse indgår spørgsmål og svar i en bestemt analytisk ramme, og man kan ikke som her blot ændre rammen uden at ændre resten.

Emnet i Ulrik Langens *Rygtets Kaabe - sagen om justitsråd Westermanns døde pige* er rygterne i sommeren 1792 om justitsråd Westermanns mishandling til døde af sin tjenestepige Anne Marie. Som reaktion dementerede han rygten i en annonce i *Adresseavisen*, hvor han afviste nogensinde at have slået Anne Marie, men derimod altid behandlet hende med »meere end husfaderlig Ømhed«. Det stoppede ikke rygterne, og først efter hele 12 pjecer for og imod Westermann og en retsundersøgelse, der frikendte ham, døde sagen hen. Det var ikke unormalt, at en borger satte en annonce i avisen for at benægte rygter om ham, men Ulrik Langens konklusion er, at Westermann ved at reagere, pustede til rygtestrømmen og flyttede den fra det mundtlige til det skriftlige plan. Rygterne blev næret af tidens sociale spændinger, og spørgsmålet om ære stod centralt. Westermann anså sin ære for krænket, men mange pamfletskrivere svarede, at også fattige havde ære. Det er et interessant bidrag, som viser, hvorledes et rygte kunne involvere retssystemet og de højeste administrative instanser.

I *Rygterne i København før og efter slaget på Reden 1801* fremlægger Søren Mentz en tese om rygters betydning for udfaldet af en vigtig historisk begivenhed, hvilket er velgørende, men til gengæld er jeg ret sikker på, at den er forkert. Tesen er, at den offentlige mening i København omkring slaget på Reden 2. april 1801 blev opflammet af fejlagtige rygter om manglende svensk støtte, og at den offentlige mening fik udenrigspolitiske konsekvenser ved at forbitre relationerne mellem de to stater i de kommende år. Den danske regering kendte til de konkrete og seriøst mente svenske forsøg på at komme Danmark til hjælp, men ved ikke at bekæmpe de

falske rygter var den med til at vende folkeopinionen mod svenskerne. Søren Mentz kalder det "fatalt for det dansk-svenske samarbejde" (s. 67). Selv kronprinsen blev påvirket af rygterne om svensk svigt, og de var med til at få ham til at indgå en våbenstilstand med englænderne den 8. april. Til gengæld var beretninger fra København om de anti-svenske stemninger i den danske hovedstad sammen med våbenstilstanden med til at lægge det dansk-svenske samarbejde "i ruiner, og den svenske konge genoptog planerne om at erobre Norge" (s. 73).

Efter min mening drager Søren Mentz for vidtgående og anakronistiske konklusioner på grundlag af et beskedent kildemateriale, og der er vægtige argumenter mod hans tese. Lod den danske kronprins og den svenske konge sig styre eller i væsentligt omfang influere af folkeopinionen? Bortset fra en indberetning fra den svenske gesandt har Søren Mentz kun et enkelt kildeudsagn, der taler om, at kronprins Frederik lod sig påvirke af den anti-svenske stemning i København. Den afskedigede søofficer Peter Schiønning beskrev i sin dagbog en scene, som skulle have fundet sted den 5. april. Kronprinsen modtog et brev fra den svenske konge, og som Søren Mentz citerer fra Schiønning's dagbog: "som han straks med hast og Vrede stak i Lommen og kort affærdigede den svenske Admiral (...) Russerne Kunne ikke komme endnu, de Svenske heller ikke, som uden tvivl har været det, den Svenske Konges Brev har handlet om" (s. 71f.). Men det er en metodisk fejl at anse dette for en pålidelig kilde til kronprins Frederiks stemning og holdning, for det er jo et af de anti-svenske rygter, der har cirkuleret i København. Er der det mindste tegn på, at de anti-svenske stemninger i København har påvirket kronprinsens vurdering af de svenske muligheder for at hjælpe Danmark? Han var militært uddannet og havde kompetente rådgivere. Hvis de svenske admiraler før slaget ikke mente at kunne løbe ud fra Karlskrona med de gældende vindforhold, og hvis de senere frarådede angreb på en meget overlegen engelsk flåde, ville kronprinsen og hans rådgivere så ikke have draget samme konklusion?

Satte kendskabet til de anti-svenske rygter i København "sindene i kog" i Sverige, således som Søren Mentz udtrykker det? Ville den svenske konge virkelig ikke have pønset på at erobre Norge, hvis der ikke havde været en anti-svensk stemning i København? Søren Mentz er ikke selv blevet overbevist af sine egne betragtninger, for han skriver i konklusionen, at selv et dansk-svensk samarbejde ikke kunne have forhindret afståelsen af Norge, men at "et skandinavisk samarbejde havde måske ændret Danmarks position i årene frem til 1807 og det

engelske bombardement af København" (s. 75). Mit svar er, at det vel egentlig gik OK for Danmark-Norge frem til 1807, og hvis afståelsen af Norge (til Sverige, hvem ellers?) ikke var blevet afværget alligevel, hvilken forskel havde et dansk-svensk samarbejde så gjort?

Det er positivt, at Søren Mentz inddrager både folkestemning og regenternes æresbegreber som faktorer (og vel indirekte opponerer mod Ole Feldbæks meget rationelle tolkning af 1700-tallets danske udenrigs- og sikkerhedspolitik), men hans tese om rygternes og folkeopinionens betydning omkring Slaget på Reden er ikke sandsynliggjort, endstige bevist. Grundlæggende peger alt på, at både den danske og svenske regent opererede ud fra klare og realpolitiske vurderinger og motiver, og at de snarere styrede og udnyttede folkestemningen end lod sig rokke af den.

I *Slavekrigen i Jylland 1848 - og andre rygter fra 1848* beskriver og analyserer Torsten Friis de besynderlige dage i slutningen af marts 1848, hvor oprøret i Hertugdømmerne brød ud, og Rendsborg blev taget af oprørerne. Rygterne gik om plyndrende tugthuslaver og friskarer fra hertugdømmerne, som var på vej op i Jylland, og der udbrød panik mange steder. Der var meddelelser om brændende byer, herunder Silkeborg, og blodige kampe med slaver og friskarer. Folk flygtede fra deres hjem efter at have gravet værdigenstande ned, og borgervæbningen gjorde klar til at tage kampen op med leer, høtyve og gamle geværer.

Panikken kom så vidt, at da stiftamtmand Bretton i Viborg fik meddelelse om den truende ankomst af 200 hærgende og plyndrende tugthuslaver fra Rendsborg, instruerede han myndighederne om at slå dem ihjel straks man mødte dem, for situationen kaldte på nødværge. Så vidt kom det ikke, for hverken tugthuslaver eller friskarer eksisterede uden for folks fantasi, og i begyndelsen af april stilnede det hele af. Det er en interessant pointe, at hvor de første rygter måske var fra folket, så overtog det officielle apparat hurtigt stafetten og viderebragte rygterne og panikken.

Slavekrigen kunne friste en mindre moden forfatter og historiker til at gøre grin med fortiden og dens tåbeligheder, men det gør Torsten Friis langt fra. Han understreger, at rygter af denne type var ganske naturlige i den labile situation, og at befolkningen langt hen ad vejen reagerede rationelt og modigt. Man samledes, sikrede sine ejendele, gjorde klar til at møde fjenden, og der blev sendt ryttere mod syd for at undersøge nærmere og mod nord for at advare mod den truende fare. En gammel husmand i det sydlige Vendsyssel løb midt om natten alene og bevæbnet med en økse ud for at redde nogle

kvinder, der havde skreget om hjælp. Nu viste skrigene sig at komme fra fugle, men det roker ikke ved modet hos en gammel mand, der løb ud i natten mod hvad han kun kunne tro var overmagt.

Jeg savner overvejelser over omfanget af panikken. Ved blot at samle eksempler på panik og forsvarsforanstaltninger får man et indtryk af total og universel panik, men hvor blev man ikke grebet af panik, og hvor forskelligt var handlingsmønsteret? Her ville et kort med "panikspredningen" have gjort underværker. En sammenligning med panikken efter Orson Welles' radiodramatisering af H.G. Wells' *The War of the Worlds* i 1938 er relevant. Det skildres ofte, som om halvdelen af USA gik i panik og forberedte sig på at møde en invasion fra Mars, men det er faktisk en *urban legend*. Panikken var begrænset, og langt de fleste lyttere var ikke i tvivl om, at de hørte et radiodrama.

Med Esben Kjeldbæks *De grædende tyskere. Rygter fortalt i sporvogne under Besættelsen* introduceres en fascinerende kilde. Sporvognskonduktør Vagn Hansen noterede gennem flere år dag for dag i sin kørebog de rygter, han hørte i sin sporvogn. Han skrev dem senere rent på maskine, og det er denne rygtesamling på 57 sider med 844 rygter, der er bevaret på Frihedsmuseet. Artiklens titel hidrører fra et rygte 27. maj 1940 om 42 tyske soldater, der skulle staves sammen i en flyvemaskine til Norge. Fire af dem nægtede og begyndte at græde. De blev skudt af en tysk officer og ligene læsset på en vogn og kørt bort. Slutordene havde gjort en vikingesaga ære: »Blikkenslageren kunne ikke arbejde mere den dag«. Kjeldbæk opdeler rygterne efter emne og følger de fem, som vejer tungest, nemlig tyskerne, englænderne, russerne, tyskerpigerne, nazisterne. De analyseres tæt knyttet til den samtidige (stor)politiske og militære situation. Hans konklusion er overbevisende og perspektivrig: Baseret på de fem temaer var der en betydelig grad af stabilitet i danskernes holdninger under Besættelsen.

Månederne op til den såkaldte Påskekrise i 1948 svirrede med rygter, og de er emnet for Jakob Sørensens *Rygternes forår. Om kommunistiske våbensmuglerier, Påskekrisen 1948 og de russiske faldskærmstropper i Dyrehaven*. Han viser, hvorledes Påskekrisen og den senere danske tilslutning til det vestlige forsvarssystem var forberedt gennem et nervøst forår. Det karakteristiske ved disse måneder var nemlig, at befolkningen og den øverste politiske, administrative og militære ledelse var fælles om nervøsiteten for aggression fra Sovjet og illegale leverancer af våben til de danske kommunister. Rygtestrømmen i pressen kunne ganske vist i de konkrete tilfælde dementeres af

politiundersøgelser, men samtidig modtog regeringen tilsyneladende pålidelige informationer/rygter om sovjetiske planer om et overfald på Danmark.

Skønt der viste sig ikke at være noget om hverken våbenleverancer eller kupplaner, så var rygterne med til psykologisk at forberede opgivelse af den danske neutralitetspolitik, og det fra top til bund i det danske samfund. Rygterne havde magt. Betragtningen er spændende og virker veldokumenteret, og Jacob Sørensen bør roses for at sætte sig i samtidens sted og vise, hvorledes de politiske begivenheder i Prag kombineret med de historiske erfaringer fra den netop overståede besættelse gjorde rygterne naturlige og plausible.

Det var først i 1953, at ordet Børnelokker blev optaget i *Ordbog over det danske sprog*, og i *Fare, fare alfarvej. Om fortællinger, meninger og rygter om børnelokkere i årene 1930-60* fremlægger Ning de Coninck-Smith den tese, at der mellem 1930 og 1960 opstod et nyt børnelokkerbegreb, nemlig den pædofile mand, som også var farlig for drenge. Før 1930 var der nok misbrug af børn, men børnelokkere eksisterede ikke i samme grad i bevidstheden og den offentlige diskurs. Det knytter Ning de Coninck-Smith sammen med en række sociale og bevidsthedsmæssige ændringer, der førte til et nyt syn på barnet og dets seksualitet. Barneliv og voksenliv blev stadig mere adskilt, både i rum, krop og tid, der kom nye ideer om den moderne barndom og det moderne forældreskab, børns seksualitet, og en række offentlige oplysnings/skrækkampagner fra 1930'erne var med til både at oplyse om og skabe ideen om byen som et farligt rum for børn, antitesen af det gode barneliv.

Ning de Coninck-Smith har undersøgt anmeldelser om børnelokkere til Københavns Politi i året 1953 for at se, om kampagnerne satte sig spor i menigmands holdninger og var ophav til rygter på gaden. Hun anser svaret for at være et ja med reservationer. Reservationer, fordi anmelderne sjældent refererer direkte til kampagnerne; ja, fordi der synes at have været en indirekte effekt i form af, at der mellem folk var diskussioner om, hvornår der var en børnelokker i nabolaget, nogle gange om konkrete personer.

Det er interessant og perspektivrigt, men vel grundlæggende en cirkelslutning. Tesen er, at kampagnerne var med til at skabe rygter og et nyt billede af børnelokkeren blandt menigmand og det bevises ved, at der er rygter og et billede af børnelokkeren blandt menigmand! Materialet er spinkelt og ikke særlig systematisk behandlet. Ning de Coninck-Smith opgiver at analysere relationen mellem antal anmeldelser

og faktisk begåede overgreb, hvilket er forståeligt, men også symptomatisk for en historisk metode, der har det med at bevæge sig direkte fra den flotte teori med italesætninger m.m. ned til de personlige historier og postulere en sammenhæng uden at gøre det besværlige arbejde i rummet mellem de to niveauer.

Redaktørernes afsluttende bibliografiske gennemgang kunne have givet læseren mere viden om de forskningsmæssige positioner. Det hjælper ikke meget, at man f.eks. får at vide om en artikel, at den søger at finde forklaring på, hvorfor mennesker vælger at tro på usandsynlige rygter. Både redaktører og forfattere havde haft gavn af på den ene side en mere stringent tilgang til emnet, på den anden at brede deres læsning videre ud, ikke mindst i retning af den psykologiske forsknings resultater. Her vil jeg bl.a. anbefale Thomas Gilovich: *How we know what isn't so: the Fallability of human Reason in Everyday Life*, 1991, og Michael Shermer: *Why People believe Weird Things*, 1997.

Redaktørerne skriver i indledningen, at de ikke vil vove sig ud i en definition af, hvad rygter er for en størrelse. Det er selvfølgelig forståeligt ikke at ville binde sig til en for snæver definition, men de har valgt at lade begrebet rygter være en form for fællesbetegnelse for fænomener, som efter min mening bør adskilles. En foreløbig klassifikation kunne være følgende:

Sladder: Omhandler kendte personer eller personer i omgangskredsen. Emnefeltet er primært sex i alle afskygninger og kombinationer. Har begrænset levetid (sladderer, ikke sex).

Rygter: Omhandler begivenheder, grupper og personer, oftest uden for omgangskredsen. Har begrænset levetid.

Konspirationsteorier: Omhandler grupper og ondsindede planer, ofte knyttet til specifikke historiske begivenheder. Kan have meget lang levetid.

Vandrehistorier/urban legends: Omhandler begivenheder i dagligdagen, oftest med ekstreme eller usædvanlige drejninger. Personerne er anonyme. En variant er internethistorier, der kan omhandle kendte personer og rigtige historiske begivenheder. Kan have meget lang levetid.

Kategorierne overlapper, og man kan forestille sig, at rygter gror ud af eller vokser til konspirationsteorier, men man kan dog klart skelne mellem dem. De opererer psykologisk og samfundsmæssigt forskelligt, og de er i motiv og virkning forskellige efter tidsalder og samfundstype. Redaktører og forfattere burde i det mindste have overvejet disse forskelle, og som påpeget handler flere af de otte bidrag kun i begrænset omfang om rygter.

Dan H. Andersen

Verner Beyer Petersen: *De psykiatriske plejeanstalter på Djursland. Dalstrup, Råmosegård og familieplejen*. Ovartaci Fonden 2003, 126 s., 140 kr.

Denne bog handler om et sjældent afdækket område i dansk psykiatrichistorie: mindre kommunale plejeanstalter for sindssyge samt familieplejeinstitutionen; i dette tilfælde på Djurs. Bogen er inddelt i fire dele, der hver især beskæftiger sig med plejeanstalten for mænd, Dalstrup, plejeanstalten for kvinder, Råmosegård, familieplejen og endelig slutter af med et værdifuldt lille interview med den tidligere forstanderinde for først Råmosegård, siden begge anstalter, Inger Bloch. Der er i høj grad tale om lokal- og institutionshistorie, men forfatteren trækker dog linjer til den mere generelle udvikling på sindssygeområdet.

Bogen bygger på kildemateriale fra Psykiatrisk Historisk Museums arkiver og et righoldigt materiale – dog med enkelte lakuner – danner grundlag for en detaljeret gennemgang af anstaltens historie.

De to anstalter, Råmosegård og Dalstrup, blev oprindeligt bygget som fattiggårde i 1880-81 af i alt syv jyske landkommuner. Det viste sig dog hurtigt, at fattiggårdene ikke kom til at løbe rundt økonomisk, som det havde været ambitionen. Med lovene om fattigdom og aldersunderstøttelse af 1891 svandt gårdenes allerede spinkle lemme-grundlag og institutionernes gæld voksede.

Formanden for Råmosegårds bestyrelse, lægen Jens Nissen, fik idéen til at omdanne fattiggården til plejeanstalt for sindssyge. Siden foreslog også formanden for Dalstrups bestyrelse en lignende ordning for Dalstrups vedkommende. Idéen fik medvind til dels under indtryk af den kroniske pladsmangel på sindssygeanstalten ved Århus.

Forfatteren beskriver de to anstalters historie, plejen samt hverdagen i anstalterne, der kun modtog rolige, uhelbredelige patienter. Udviklede patientens tilstand sig i voldsom retning, måtte han eller hun en tur omkring sindssygehospitalet, indtil den urolige fase var overstået. En interessant patient, kunstmaleren Ovartaci, der var indlagt i perioden 1932-42, og som har udsmykket Dalstrup-anstaltens kapel, bliver særligt fremhævet. Ovartaci er den schizofrene maler Louis Marcussens selvvalgte og selvironiske kunstnernavn, og er en transkribering af *over-tossi*, en jysk dialektform af »overtosse«.

Fra 1910'erne startede man med familiepleje af de sindssyge, igen under indtryk af økonomisk trang og pladsmangel på sindssygehospita-

talet ved Århus. Inspirationen kom som ofte før fra udlandet, og der var tale om en tendens, der gik igen over hele landet. Familieplejen på Djurs afvikledes fra begyndelsen af 1970'erne.

Bogen er som helhed underholdende læsning og giver god indsigt i det hidtil forsømte emne, som her følges til afviklingen af anstalterne i 1990'erne. Alligevel forekommer disponeringen af bogens stof umiddelbart lidt mærkelig. Afsnittet om mandsanstalten Dalstrup præsenteres først – for så vidt et brud på det kronologiske princip, der ellers er bærende – og fylder næsten det dobbelte af afsnittet om kvindeanstalten, selvom sidstnævnte var den første fattiggård i landet, der efter lange og svære forhandlinger blev omdannet til psykiatrisk plejeanstalt. Det er muligt, at kildesituationen er skæv, men når disponeringen som her står ubegrundet, får man som læser mistanke om, at forfatteren har fundet sit eget køn mest interessant, og det kan dårligt siges at være i overensstemmelse med læserens forventninger, når andre forhold – anstaltens alder og principielle betydning – taler for det modsatte. Til dels opvejes skævheden dog af det lille afsluttende interview med den tidligere forstander.

Bogens største kvaliteter må siges at være et godt kildekritisk håndværk, samt valget af emne. Det er kærkomment med et bidrag til de mindre psykiatriske anstalters historie. Jeg kunne dog have ønsket lidt mere kreativitet fra forfatterens side og ville forvente af en historiker, at han i stedet for at give op overfor mangler i kildematerialet, havde forsøgt at supplere sit stof. Hvorfor plejeanstalten i Dalstrup udelukkende blev indrettet til mænd, stik imod overlægen ved sindssygeanstalten ved Århus F.C. Hallagers råd, har forfatteren således ikke kunnet afgøre på grundlag af museets arkiver. Dette kunne formentlig have været afdækket ved besøg i andre arkiver, da anstalten må have korresponderet med kommunerne, det lokale sindssygehospital og måske ministerierne. På samme måde kunne et lidt bredere blik på institutionernes samtidige kontekst have gjort bogen mere fængende. Lægernes opfattelse af anstaltens særlige patientgruppe, de uhelbredelige, er relevant for forståelsen af det plejeniveau, der blev etableret. Men en udvidelse af bogens fokus ville have krævet inddragelse af yderligere materiale, og det er ikke sikkert, at dette har været muligt, da der er tale om en bunden opgave, stillet af Psykiatrisk Historisk Museum.

Pernille Sonne

Povl Schmidt (red): En landsbydrengs og -degns dagbog 1824-38. Severin Veiersøes dagbog udgivet med efterskrift af Povl Schmidt. Syddansk Universitetsforlag 2003, 134 s., 198 kr.

Dagbøger, selvbiografier o.lign. er et værdifuldt og unikt materiale til at få indblik i og forstå tidligere tiders tankeverden og idéunivers. Disse udtryksformer har dog i høj grad været forbeholdt en begrænset elite, som gennem det litterære værk ville præge og skabe et bestemt billede af sig selv for eftertiden. Desværre er det sjældent, at den almindelige, jævne befolkning har udtrykt sig i den slags håndfast litteratur. I stedet må vi finde dem i brudstykker og små udsnit i andre former for kildemateriale, men denne form for personsøgning giver ikke adgang til deres tanker og ideer, til hvordan de opfattede sig selv og den omkringliggende verden.

En sjælden gang sker det, at jævne, almindelige mennesker er trådt ud af anonymiteten og har efterladt unikke vidnesbyrd om sig selv, det sted og den tid, de levede i. En sådan person var bondedrengen og snedkersønnen Severin Veiersøe, der allerede som ni-årig begyndte at føre dagbog over de episoder, han selv anså for vigtige og afgørende i sit liv. Han skriver ikke sin dagbog med det formål at efterlade et varigt minde om sig selv, eller for at påvirke eftertidens opfattelse af ham. Den første tid holdt han faktisk dagbogen skjult for alle, så hans far ikke skulle opdage den og se, at han spildte det dyre papir.

Severin Veiersøes dagbog, der strækker sig fra hans niende til hans 23. år, er en unik beskrivelse af, hvad han oplevede og så omkring sig. Selv om det er en dagbog skrevet af ham selv og for ham selv, beskrev han de omskiftende landskaber og mennesker omkring sig, når han flyttede fra tjenestested til tjenestested. Det er som om, at det først var i skriveprocessen, det at skrive tingene ned, han "tilegner (...) sig landskabet og gør det beboeligt", som Povl Schmidt udtrykker det i efterskriftet.

I sit udgangspunkt var dagbogen kun bestemt for særlige, for ham afgørende, begivenheder. Det betyder, at mange ting i hans liv er udeladt, men giver samtidig et billede af en ung ambitiøs dreng med en far, som tidligt har indset, at drengen ikke egnede sig til det hårde landbrugs- eller snedkerarbejde, men til gengæld var meget dygtig i skolen. Severin giver selv udtryk for, at han ikke brød sig om at læse hjemme, hvor hans far var strengere og presede ham mere end skolelæreren.

Det lykkedes Severin at blive ansat som huslærer på forskellige gårde og siden at blive op-

taget på lærerseminariet og få eksamen. Men det, der især gør dagbogen interessant, er hans beskrivelser af livet omkring ham. Af boligforholdene, af livet på gårdene, det frie liv mellem karlene og pigerne, som på én gang frastødte og tiltrak ham. I det hele taget var han meget optaget af pigerne omkring sig, som han gang på gang sværmede for, men aldrig for alvor turde nærme sig. Da han på et tidspunkt læste Blichers *Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog*, som han fejlagtigt antog for en ægte dagbog, svor han, at han ikke ville ende som dagbogens Morten Vinge, der stræbte efter Sophie, men aldrig turde tage det afgørende skridt for at vinde hende. Alligevel endte Severin i samme situation, da han som uddannet lærer forelskede sig, og pigen i sidste ende blev gift med en anden.

Severin Veiersøes dagbog er gribende læsning, som både kan læses for at få indblik i livet på landet i første halvdel af 1800-tallets Jylland, men som også giver et indblik i Severins ambitiøse stræben mod bedre vilkår end dem, hans opvækst i beskedne omgivelser lagde op til. Med Povl Schmidts efterord, der i høj grad fokuserer på den kuriøse sammenhæng mellem den ægte landsbydrengs og -degns dagbog og Blichers digtede version, udgør bogen en absolut læseværdig historie, som både kan læses for instruktiv oplysning og som ren fornøjelse.

Birgitte Vedel-Larsen

Palle O. Christiansen: Landsbyliv - afhandlinger om livsstil og sociale relationer i landbosamfundet fra 1700-tallet til i dag. Landbohistorisk selskab 2004, 225 s., 198 kr.

Antologiens form er et tveægget sværd. På den ene side giver den mulighed for at stifte bekendtskab med en række forskellige undersøgelser, og kan derfor være fremragende til at vise flere facetter af en samlet tematik. På den anden side kan den være en lidt forvirrende størrelse, der stritter i mange forskellige retninger og hvor emnerne bliver stedmoderligt behandlet. Det er afgjort den førstnævnte æg som Palle Ove Christiansen balancerer så forment på i sin "nye" bog *Landsbyliv - afhandlinger om livsstil og sociale relationer i landbosamfundet fra 1700-tallet til i dag*.

Egentlig er der ikke noget decideret nyt over indholdet, alle fem artikler har været udgivet før i forskellige tidsskrifter, tre af dem dog ikke på dansk før nu. Det nye ligger i sammensætningen af netop disse fem arbejder ud af en ikke ubetydelig produktion fra slutningen af halv-

fjerdserne til i dag. Artiklerne er koncentreret om to tidsperioder: 1700-tallet og slutningen af 1800-tallet/begyndelsen af 1900-tallet, med en enkelt afstikker til 1970'erne. Nyt er det, at hver artikel indledes med en kort kommentar, der giver læseren en god start og forbedrer forudsætningerne for at forstå pointerne. Det er god formidlingsskik, og de forskellige artikler sættes endvidere i relation til hinanden, således at man som læser får overblik og forståelse for, hvordan antologien tematisk hænger sammen.

De fleste af bogens fem artikler tager udgangspunkt i studier som Christiansen har foretaget af området ved Giesegaard gods på Midtsjælland og Toksværd sogn på Sydsjælland. Den første artikel *Livsstile i 1700-tallets landsby*, som ligeledes var en del af forundersøgelserne til Christiansens disputats *A Manorial World* fra 1996 er en rekonstruktion af livsstile under det Giesegaardske gods og i landsbyen Gørslev. Der identificeres to forskellige livsstile blandt bønderne: de stræbsomme og de fatalistiske. Førstnævnte er fremadtænkende, stræbsomme og sparsommelige, med troen på at det med personligt initiativ er muligt at påvirke egen skæbne. Sidstnævnte mener tværtimod, at det er ørkesløst at påvirke skæbnen gennem arbejdsindsats og planlægning, og satser derfor på at få det bedste ud af hver enkelt dag. Ikke overraskende var der umiddelbart ikke megen forståelse mellem disse så forskellige livsstile, og landsbyen var i det perspektiv en splittet størrelse.

Her kunne analysen meget vel være endt, hvis Christiansen havde stillet sig tilfreds med mindre, men det gør han heldigvis ikke. I stedet viser han hvordan disse to livsstile var hinandens forudsætninger i godssystemet, og hvordan de også til tider kunne stå samlet når det gjaldt om at bekæmpe en fælles modstander, som fx godset. Denne vilje og formåen til at tage analysen ét skridt videre, og ikke nøjes med monokausale forklaringer kendetegner hele bogen, og giver dette særlige kulturhistoriske sus i maven, når man som læser føler sig oplyst på et højere niveau. Ligesom en god vits, hvor pointen får et ekstra twist og latteren når nye højder – uden sammenligning i øvrigt.

Artiklen er også et velplaceret indspark i debatten om, hvor vidt 1700-tallets almue befandt sig på stadiet lige over de umælende bæster (for at udtrykke det i en samtidig oplysningsjargon), eller om de var selvbevidste og initiativrige – et billede som den senere politiske bondebevægelse har yndet at male. Christiansen lander elegant imellem de to karikerede konstruktioner og påviser, at datidens landbosamfund var et uhomogent samfund med både fatalistiske og

stræbsomme livsstile. Ud over de åbenlyse faglige indsigter i artiklen, finder jeg det særligt inspirerende at blive introduceret til den fatalistiske livsstil. En livsstil som (måske) er uddød i dag, og i det mindste lever en skyggetilværelse langt fra nutidens ideal om det gode liv gennem selvrealisering og selvrefleksion.

Ideen om det frie individs ubegrænsede mulighed for at vælge sit eget liv har nærmest fået hegemonisk status, og har godt af lidt "frisk" inspiration fra 1700-tallets "sorgløse" bønder, der på nærmest buddhistisk vis lod sig flyde med strømmen. Undersøgelsen kan også bruges som en påmindelse om, hvordan vi i dag ofte lever side om side med mennesker med livsstile som vi er fuldstændigt fremmede overfor, og egentlig heller ikke ønsker kontakt med. Måske skulle vi prøve at forstå hinanden, ligesom vi prøver at forstå 1700-tallets bønder.

Christiansen koncentrerer sig ikke udelukkende om landsbysamfundet i snæver geografisk forstand, men også om det næres sammenhæng med det fjerne. Makroniveau møder mikroniveau i artiklen *Verden i stuen* i en analyse af, hvorfra bøndernes indbo stammer. Et hint til den mikrohistoriske metode ligger allerede i åbningslinierne: "*Han hed Hans Andersen, men kunne have heddet så meget andet. Sammen med sin kone Johanne havde han boet i Gørslev, og dog kunne han godt have levet i adskillige andre landsbyer på Midtsjælland*". Christiansen tager udgangspunkt i Hans Andersens skifte, og ved inddragelsen af en lang række andet kildemateriale formår han ikke blot at tegne et billede af den enkelte bonde, og dennes "kontakt" med resten af verden gennem indboet, men af varestrome mellem land, by, regioner og lande. Christiansen følger varernes gang i bagvendt retning fra bondens hushold til deres fjerne oprindelse ved hjælp af kilder som markedslistor, toldbøger og skifteprotokoller. Metoden minder nærmest om at hoppe over floden fra sten til sten i mangel af en bro og rent faktisk komme tørskoet over på den anden side.

Christiansens sigte er at fortælle en hel og mere uddybende historie om det man tidligere har opfattet som "den selvforsynende bonde". Han viser, at de enkelte bondehushold var knyttet sammen med købstæder, hovedstaden og udlandet i et kompliceret net af vareudvekslinger, der kan sætte nutidens globalisering i perspektiv. Ingen tvivl om den globale vareudvekslings enorme opsving i anden halvdel af 1900-tallet, men det betyder ikke, at man før det kun spiste hvad der voksede i baghaven og gik i den sweater, mormor havde strikket.

Artiklen ledsages af en række figurer, der pædagogisk illustrerer varernes gang fra de forskellige destinationer, det giver et godt overblik

og fornemmelse for afstandene. Dette fik ligeledes undertegnede til at spekulere over, hvordan bønderne selv forstod deres rolle i varestrommen. Hvordan oplevede de fx at eje et "findlapisk saltkar" eller spise tørfisk fra Bergen? Det kunne have været interessant med nogle betragtninger over, hvad vareudvekslingen betød for den enkelte bondes verdensbillede. Var det underordnet for den enkelte bonde om trannen i hans lampe stammede fra Grønland? Havde han en fornemmelse for de afstande varerne havde tilbagelagt? Hvilken kulturel påvirkning lå der i forbruget af produkter fra udlandet?

Bogens artikler er tætte mikrohistoriske studier af lokaliteter som levede helheder, dvs. at de tager udgangspunkt i de aktuelle menneskers *hele* komplekst sammensatte liv, og ikke blot i enkelte økonomiske eller politiske facetter. Dette er selvfølgelig en metode, som er meget afhængig af, hvilke og hvor mange kilder der er til rådighed, og måske mest interessant i denne sammenhæng, hvordan man bruger kilderne. Dette skinner særligt igennem i bogens tredje artikel om bøndernes borgerliggørelse. Her bearbejder Christiansen en dagbog og en regnskabsbog for at rekonstruere to bønderes kulturelle konsumtion fra midten af 1800-tallet til starten af 1900-tallet. Christiansen forsøger at forklare den ændring i bøndernes forbrugsmønster, der ofte betegnes som en borgerliggørelse. Han argumenterer for, at dette perspektiv må modificeres. Selvom bønderne gjorde brug af elementer fra den urbane kultur, så skete der ikke en tilsvarende holdningsændring hos dem. Den ændrede konsumtion udtrykte en manifestering af gruppeidentifikation, og ikke en tilpasning til andre samfundsgrupper.

Det ti siders skema over den sociale og bevidsthedsmæssige konsumtion som medfølger, virker måske lidt voldsomt og vanskeligt at få overblik over. Det er egentlig heller ikke nødvendigt for at kunne følge uddybelserne, kommentarerne og konklusionerne. Vi får et indblik i, hvordan (de mere velstående) bønder manifesterer sig selv som gruppe via specielle forbrugsmønstre af materiel og immateriel art, og hvordan de går fra selv at deltage fysisk i gårdens drift til med tiden at indtage rollen som patriark, en udvikling der også afspejler sig i bondens fysiske statur, der med tiden bliver mere kraftig. Den trinde bonde - "Karl Stegger style" - er en realitet - Ludvig Holbergs Jeppe har fået sul på kroppen, korngult hår og smørklat i øjenkrogen.

Man kan i den sammenhæng ikke lade være med at tænke på den agrare æstetik, som prægede mange politiske partiers plakatkunst fra 1920'erne og 1930'erne, hvor bønder fremstilledes som kernesunde, muskuløse skikkelser

der via deres fysiske arbejde og kontakt med naturen kommunikerede de moderne idealer. Disse billeder af den stolte bondestand havde ikke meget med virkeligheden at gøre, tværtimod var udviklingen for længst gået i en anden retning. Christiansens fremstilling er fri for fiktionens stereotyp former, og indeholder tværtimod velafbalancerede overvejelser over generelle udviklinger, specifikke forskelligheder, socialt vertikale og horisontale relationer.

I det fjerde bidrag handler det også delvist om selviscenesættelse og social distancering. Der tages udgangspunkt i den unge grundtvigianske landmand Niels Pedersens erindringer, og der fokuseres på hans opfattelse af den midtsjællandske egn omkring Giesegaard, som han flyttede til i 1882. Området var ifølge ham åndeligt dødt i sin konservatisme og håbløse mangel på dyrkelsen af de grundtvigianske dyder, han selv skattede så højt. Gennem analysen af Pedersens begreber og symbolbrug præsenteres modsætningsforholdene i hans kulturelle verden: det, der anses som det gode liv og det fremmede, som ikke passer ind i denne forestilling. Den verdensforståelse, der på denne baggrund fremstår klart og tydelig, var for Niels Pedersens samtidige mindre åbenlys, i særdeleshed for de mennesker som stod udenfor den grundtvigianske kultur med dens tegn og symboler.

Nok har der været en klar fornemmelse af forskellighed de to grupper imellem, men næppe en så afklaret og bevidst refleksiv opfattelse, man som læser her får. Det er altså meget vigtigt at være opmærksom på, at samtiden ikke betragtede hinandens forskelligheder på den samme eksplicitte måde, som vi i dag via historiske analyser af begreber, symboler og udsagn når frem til. Spørgsmålet er, om datidens mennesker i det hele taget ville kunne genkende sig selv i vores beskrivelser?

Niels Pedersen opfattede måske kulturen omkring sig som død, men Christiansen får i løbet af artiklen pustet liv i både den "døde" og den grundtvigianske bondekultur. Nærmest morsomt bliver det, når læseren opfordres til at indtage samme stolte positur som den, hvori Niels Pedersen er afbilledet på s. 160; blot for at fornemme hvordan det føles. Ud over underholdningsværdien i en sådan øvelse ligger der en væsentlig pointe i opfordringen: at god kulturhistorie også handler om indlevelse, og at fysisk efterprøvelse kan være med til at give en dybere indsigt i og forståelse for fortidens leveforhold. Man kan vel ligefrem korrigerer det gamle tøjreklameslogan: "You can see how good it feels" til "You must try how good it feels".

En næsten nutidig etnologisk undersøgelse udgør bogens sidste artikel. I 1970'erne stod statsmagten overfor en række planlægnings-

problemer i de danske landdistrikter, som bl.a. skyldtes en ændret befolkningssammensætning grundet nye tilflyttere fra bydistrikterne. De foregående årtiers flytninger fra land til by havde tilsyneladende skiftet retning, og man var interesseret i at få kortlagt hvilken betydning de nye beboere havde for landsbyernes kultur. Artiklen knytter sig til det forskningsprojekt, som Landsbykommissionen af 1978 satte i gang. Det drejer sig om tre sydsjællandske landsbyer i Toksværd sogn 10-15 km øst for Næstved.

Vi stifter bekendtskab med den foreningsaktive landsby Toksværd, hvor et nybygget boligkvarter både har tiltrukket tilflyttere og fastholdt indbyggere, og hvor den kulturelle integration og interaktion er relativt høj. I den mindste landsby Gødstrup ser det på overfladen anderledes ud. Her er langt mindre formaliseret fællesliv, men til gengæld udspiller der sig et aktivt informelt socialt liv byens beboere imellem. Tilflyttere findes der, dog i mindre grad end i Toksværd, og de har også mindre indflydelse på byens fællesliv, men bliver i stedet assimileret med landsbyens allerede eksisterende kultur. Den næststørste landsby, Dysted, er med sit faldende befolkningsgrundlag og tabet af sine formelle institutioner (købmand, værksteder, skole osv.) en by under pres for at overleve. Konflikterne er flere her, bl.a. pga. en stor tilflytning fra større byer og især København. De gamle og de nye beboere har vanskeligt ved at kommunikere, samtidig med at der også internt blandt de gamle beboere er gnidninger. En af konklusionerne er, at succesen af et velfungerende fællesskab indenfor landsbyerne afhænger af hastigheden af befolkningsudviklingen, dvs. hvor mange og hvor hurtigt der flytter nye indbyggere til byerne.

Christiansen bruger sine resultater til at komme med en kvalificeret kritik af 1970'ernes statslige kulturpolitik. Han påpeger, at det er vigtigt at være opmærksom på den kulturelle *forskellighed*, og ikke på kultur og ikke-kultur. Der er altid kultur tilstede, uanset om den svarer til den "officielle kultur", der ofte er lig med urban kultur. Det er en lærerig blotlæggelse af det offentliges ofte store vanskeligheder med at forstå den lokale kultur og dermed de lokale ønsker.

Problematikken rammer ind i spørgsmålene om hvad kultur er, hvordan den ændres og hvad man ønsker at bevare. 1970'ernes debat om forholdet mellem by og land er på sin vis stadig aktuel i dag. Globaliseringens konsekvenser for de lokale samfund i form af en højere frekvens af kulturel interaktion mellem nær og fjern kræver lignende overvejelser, især på områder hvor kulturmøderne skaber problemer.

Selvom der i artiklen tales om at bevare landsbyen som kulturelt fænomen og om gamle

indbyggere versus tilflyttere, så giver Christiansen dog på intet tidspunkt udtryk for ureflekteret konservatisme eller perspektivløs kulturel relativisme, selvom faren ellers er overhængende, når man bevæger sig i det nabolag. Det er sikkert muligt, at Christiansens overvejelser kunne bruges af både den ene og den anden politiske lejr, men som han også selv understreger, er dette en risiko, det er nødvendigt at løbe, hvis man som forsker vil blande sig i debatten. Det vises derfor på forbilledlig vis, hvordan forskningen kan være en aktiv deltager i samfundsdebatten og give de politiske og bureaukratiske beslutningstagere nogle værdifulde redskaber at arbejde med.

Artiklen kan samtidig opfattes som en opfordring til den lærde verden, og måske især den ellers lidt profilerede historikerstand, om at deltage aktivt i samfundsdebatten og bidrage med den særlige kultur og historieforståelse som deres faglige baggrund muliggør. Dette gælder både i kommunikationen med den brede offentlighed gennem medierne samt i medieringen mellem bureaukratiet og folks livsverdener, som det er tilfældet i den omtalte artikel. DJØF'ere er gode til mange ting, men når det gælder forståelsen af kulturelle og historiske sammenhænge har (kultur)historikere og andre humanister en force, der ikke burde være til at slippe uden om.

Tidsmæssigt spreder de fem artikler sig over en lang epoke – fra midten af 1700-tallet til 1970'erne – og det kan ikke forventes, ej heller er det antologiens formål, at der gives en sammenhængende redegørelse for de sociale og kulturelle aspekter af landbolivet i denne periode. Det taler til gengæld til artiklernes fordel, at man sidder tilbage med lysten til at læse mere. Med det kulturhistoriske opsving i løbet af 1990'erne er det let at glemme, hvor langt fremme på beatet Christiansen egentlig er i mange af disse bidrag, især i dansk målestok. Man mærker tydeligt inspirationen fra en lang række store forskere som Pierre Bourdieu og Clifford Geertz. Især førstnævnte teorier skinner igennem, når Christiansen skriver om interessekampe og sociale symbolske positioneringer. Christiansen har et godt øje for magtdimensionerne i de levede liv, men er pluralistisk orienteret, og altid opmærksom på ikke at generalisere, men i stedet se forskelligheden, uhomogeniteten og det dynamiske. Han ser livsverdener som helheder, dvs. at så mange aspekter som muligt af folks liv bliver berørt og komplimenterer hinanden i undersøgelserne. Således foregår undersøgelserne på undersøgelsesobjekternes præmisser.

Mange af artiklerne binder an til forskningsdiskussioner, hvilket giver artiklerne

spændende debatterende facetter, der også gør det muligt lettere at forfølge de enkelte områder, hvis man er interesseret. Det kan til tider være vanskeligt at forstå de mere spidsfindige gradueringer, når Christiansen kritiserer tidligere forskning, måske fordi disse diskussioner til tider kræver lidt mere forhåndskendskab til både de nationale og internationale debatter, end man bliver præsenteret for i artiklerne. Dette er dog forståeligt ud fra pladshensyn og læsbarhed.

Palle O. Christiansen imponerer ikke kun med sin viden om danske landboforhold i de sidste 300 år, men demonstrerer også et bredt kendskab til den internationale litteratur på området, så man som læser føler sig i trygge hænder og man erfarer, at landbosamfundet i Danmark har haft en særlig udvikling set i europæisk perspektiv. På den måde bidrager Christiansens bog også til læserens nationale selvforståelse, uden at bære præg af chauvinisme eller nationbuilding. Ligeledes bliver fortidens landbosamfund karakteriseret uden nostalgier, men med kærlig forståelse og sympati.

Lars Vangen Christensen

Gurli Thuneby: Løskøbt fra krigsterror? Salvegardeordningen i Ølstykke herred under Svenskekrigene 1657-60. Værløse Museum 2004, 44 s., 50 kr.

For en del år siden iværksatte Dansk lokalhistorisk Forening et projekt om Svenskekrigene 1657-1660 med henblik på at bringe de mange lokalhistorikeres indsigt i og viden om lokale forhold til fuld udfoldelse på et væsentligt emne fra ældre tider. Nu foreligger denne lille publikation om den særlige salvegarde-institution i et sjællandsk sogn. Det er et yderst rosværdigt skridt, som dermed er taget, og der skal lyde et ønske om, at det måtte blive efterfulgt af lignende initiativer andre steder.

Salvegardeordningen gik ud på, at offentlig og/eller privat ejendom blev beskyttet af en sikkerhedsvagt, der var stillet til rådighed af besættelsesmagten, beskyttede mod andre regiments overfald og plyndring. Spørgsmålet er i hvor vid udstrækning, denne ordning fungerede og begrænsede skadernes omfang. Svaret på spørgsmålet i publikationens titel er et tøvende ja.

Beskyttelsesvagten behøvede dog ikke altid at være inkluderet, idet man kunne nøjes med et beskyttelsesbrev. Det viser sig oven i købet, at det at have købt et beskyttelsesbrev gav større sikkerhed mod plyndringer end at have en

person til at beskytte ejendommen. Forfatteren giver som forklaring herpå, at beskyttelsesbrevene ikke blev købt hos den lokale besættelsesmagt, men ved en højere militær autoritet, der var i stand til at sætte magt bag det, man lovede lokalbefolkningen.

Forfatteren, Gurli Thuneby, er faghistoriker, og det smitter af på den omhyggelige måde, hun opgør skadernes omfang. Når det er blevet anført, at salvegarden ikke i alle tilfælde kunne beskytte ejendommen, er den detaljerede fig. 2: *Omfanget af skader pr. by* (s. 27) måske lige i overkanten af, hvad publikationen kan bære. Især når der som i denne figur arbejdes med "bebyggelser", mens der andre steder i skriftet opereres med sognet som enhed. Oplysningen om at Bregnerød og Rompe var totalt skadede, mens skadesprocenten for Slagslunde og Stenløse lå under 10 pct., gør kravet til læseren om lokal-kendskab overdrevet stort. Det oplyses ganske vist, at det var sognene nordvest for Bunds å og Værebros å, der havde færrest skader, men hverken Bregnerød eller Rompe eller for den sags skyld de to åer findes på kortet s. 30.

Den lokalhistoriske kolorit slår især igenem, når en forholdsvis stor del af publikationen beskæftiger sig med sognefoged Ditlev From i Slagslunde, og her træder konflikten mellem lokal- og righistorie tydeligt frem. Var sognefoged From typisk for lokalsamfundets ledere, eller var han et undtagelsestilfælde? Senere tildragelser tyder på, at han var en ekceptionelt stærk personlighed, da det oplyses, at han var en af de få bønder, der deltog i den store hyldest ved arvehyldningen af Frederik 3. i 1660, da enevælden officielt blev indført.

Jens Chr. V. Johansen

Karl-Erik Frandsen: Kampen mod pesten. Karantænestationen på Saltholm 1709-1711. Frydenlund 2004, 64 s., 128 kr.

I 1711 blev København ramt af en demografisk katastrofe. Byldepesten, som havde bredt sig fra Konstantinopel og videre op gennem Europa, nåede Helsingør. Da pesten drev bort igen fra hovedstaden et år senere, efterlod den omkring 23.000 københavnske lig, svarende til cirka 1/3 af hovedstadens indbyggere. Dette står at læse i enhver bred Danmarkshistorie. Til gengæld bliver det ikke omtalt, at man i en lang periode med succes bekæmpede pesten og holdt den væk for landets grænser. I den lille bog ser Karl-Erik Frandsen nærmere på den karantænestation, som for Københavns vedkommende blev etableret på den flade ø Salt-

holm. Det er imidlertid ikke kun karantænestationen, som bogen omhandler. Frandsen følger også pestens vej til Danmark og ser nærmere på pestens væsen.

Allerede i 1709 nåede pesten Nordeuropa, herunder vigtige handelsbyer for Danmark, bl.a. Danzig, hvor pesten var nådesløs og dræbte halvdelen af byens befolkning. I august samme år blev al handel på Danzig og de øvrige berørte Østersøstæder forbudt. Medicinske professorer skulle to timer om dagen læse om bekæmpelse af pesten. Præsterne bad deres bønner. Postvæsenet skulle udvise forsigtighed. Sådanne tiltag vidnede om, at man havde lært epidemierne at kende og havde et grundlæggende kendskab til at begrænse dem. En sundhedskommission blev nedsat, som skulle våge over søsiden og holde opsyn med karantænestationen på Saltholm, hvor tilrejsende skulle opholde sig mellem 40 og 70 dage.

Frandsen påpeger, at Frederik 4. var blevet inspireret til karantænestationen på Saltholm under sin store Italiensrejse 1708-09, hvor han bl.a. opholdt sig i Livorno. Forfatteren skriver også, at kongen nok heller ikke har kunnet undgå at bemærke, at flere italienske byer havde permanente sundhedskommissioner. Det kunne derfor have været interessant, hvis man havde hørt bare en smule om hvordan disse installationer virkede, og hvordan karantænestationen i Livorno var opbygget. Var de danske og italienske karantænestationer direkte sammenlignelige?

Med et godt blik for detaljer gennemgår forfatteren opbygningen af karantænestationen, der stod klar til brug i oktober 1709. Regnskaberne for Saltholm bliver endevendt, og læseren får et fint indtryk af omkostningerne ved at holde pesten fra Københavns porte. Forfatterens deskriptive stil er velegnet til sådan en undersøgelse, men ind imellem kan man savne en nærmere analyse. F.eks. får man ikke noget indtryk af de karantæneramtes levevilkår på Saltholm.

Saltholm var et velegnet valg som karantænestation. Der boede kun to familier på øen, og den flade ubevoksede natur gjorde det nemt at holde øje med folk. Etableringen havde været effektiv. I løbet af kun seks uger var karantænestationen klar, og efter åbningen fortsatte effektiviteten tilsyneladende, især hvis skibene kom fra Danzig. Når et skib ankom, blev gods og varer pakket ud, luftet og roget. Efter 40 dage kunne godset gives tilbage til ejerne. Passage-erne skulle blive på øen i op til 10 uger, førend der kunne udstedes sundhedspas. Skibene blev skrabet og overtjæret for at dræbe enhver smittebærende loppe eller rotte.

I efteråret 1710 indtraf katastrofen, da pesten kom til Helsingør fra Sverige. Foråret 1711

kom den til hovedstaden. Omtrent samtidig var man begyndt at tale om at afvikle karantænestationen på Saltholm, fordi pesten tilsyneladende var drevet over i Østersøområdet. Med pestens udbrud overvejede man at bruge den som en slags helle for ubesmittede københavnere, men planen blev aldrig ført ud i livet. Selvom pesten nåede København, konkluderer Frandsen, at karantænestationen opfyldte sit formål: Pesten blev faktisk holdt væk, og da den endelig nåede Danmark var det via Sverige og ikke via Østersøtrafikken.

Nye kilder samt den væsentlige litteratur er benyttet, og der er tale om godt historikerhåndværk. Herligt at bogen er forsynet med gode noter. Den er fint illustreret med relevante billeder, kort og grafer, som gør statistikken overskuelig. Bogen anbefales til alle, der interesserer sig for sygdomshistorie, bekæmpelse af epidemier, og stats- og byadministration.

Claus Mechlenborg

Peter Ramskov Andersen: Fynske revolutionære – De fynske nazister 1930-1945. Byhistorisk Udvalg / Odense Stadsarkiv 2004, 111 s., 100 kr.

Besættelsestiden 1940-1945 er tilsyneladende et uudtømmeligt emne for stadigt nye studier og publikationer, og med rette, idet der fortsat er væsentlige dele af periodens historie, der er ubelyste og uundersøgte, hvilket primært kan forklares i det forhold, der er betegnet som den nationale konsensus om besættelsestiden: Der var de få onde og de mange gode. De onde var blot onde, dumme eller gale, og tabere. De godes, dvs. de sejrendes, historie er den grundigst beskrevne.

De seneste år har imidlertid budt på flere vigtige studier af tabernes historie, bl.a. de danske nazister, tyskerpiger og danske i tysk tjeneste på landsplan, og nu er denne interesse for de ondes, de tabendes, historie også ved at forplante sig til regionalt og lokalt niveau, på hvilket sidstnævnte der de seneste par år er udgivet arbejder om jyske lokaliteter. *Fynske revolutionære* af Peter Ramskov Andersen beskæftiger sig med det regionale niveau og delvist det lokale, nemlig nazisterne på Fyn i tiden 1930-1945.

Fynske revolutionære er uprætentiøs i udstyr, nøgtern i indhold med et korrekt videnskabeligt apparat. Hensigten med bogen er at udfylde et væsentligt hul i den lokale og regionale fynske historiske litteratur, i hvilken forfatteren forklarer den manglende lyst til at

skrive om nazisterne med, at det i så fald ikke vil være muligt at bevare forestillingen om, at danskerne stort set bevarede en enig front mod besættelsesmagten (s. 7). Dette hul søger Peter Ramskov Andersen at udfylde, primært ved hjælp af det lidt vanskeligt anvendelige Bovruparkiv på Rigsarkivet, nogle få nazisters personarkiver (der findes ikke mange), politirapporter og aviser.

Indledningsvis gives en glimrende generel fremstilling af dansk nazismes tidlige historie (s. 9-12), ligesom de særlige fynske forhold perspektiveres i forhold til det samlede billede på landsplan. På Fyn som i Danmark i øvrigt var den dominerende blandt de mange nazistiske grupperinger Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti (DNSAP), og den indbyrdes konkurrence nazisterne imellem behandles da også i bogen, hvilket også gælder DNSAP's nærmest parodiske organisationsstruktur: Et vældigt tænkt apparat til en nominelt minimal organisation, der tillige producerede en mængde "merchandise," hvilket der gives glimrende eksempler på (s. 51). Helt grotesk forekommer DNSAP's etablering af "faggrupper," f.eks. for lærere, politibetjente, gårdejere m.v., og for lensgrever (s. 73). Det vældige organisationsapparat og de mange produkter gjaldt et lille parti, som aldrig fik realpolitisk indflydelse, og som man da også i samtiden havde vanskeligt ved at tage alvorligt, som da en gruppe nazister i kriminalretten i Odense i 1939 slap for tiltale for overtrædelse af uniformsforbudet med henvisning til, at nazisternes påklædning ikke adskilte sig væsentligt fra chaufførers og budes påklædning (s. 45).

På det interne plan kommer læseren tæt på de mange brydninger ved forfatterens dygtige brug af de fynske nazisters korrespondance med partiledelsen, som i forbindelse med den tidligere sysselleder Holger Brylids noget overdrevne sammenligning af de interne fynske stridigheder med blodigt opgør i stil med de tyske nazisters Röhm-affære (s. 71), og udadtil anvendes samtidig annoncering og omtale til glimrende anskueliggørelse af DNSAP's offentlige fremtræden. I den sammenhæng er omtalen af en kammeratskabsaften med "*SS-frivillig Søren Kamm*" (s. 76) besynderligt aktuel. Hvor forbløffende det nazistiske luftkastel på Fyn var, illustreres af et mødereferat (s. 88), hvoraf det fremgår, at man ikke skulle bekymre sig om udviklingen på Østfronten, idet Den Røde Hær sikkert ville lide samme skæbne som Napoleons styrker i 1812! Læseren bliver kort sagt kompetent ført ind i såvel nazisternes konkrete aktiviteter, som den

til tider noget besynderlige og verdensfjerne bevidsthed, disse besad.

Blot på et enkelt punkt skal der rejses principiel indvending mod *Fynske revolutionære*, nemlig i Peter Ramskov Andersens anvendelse af den ikke-nazistiske presses omtale af nazisternes aktiviteter. Særligt den socialdemokratisk presse, fremhæver forfatteren, var ikke upartisk, ikke orienterende i objektiv forstand, ikke nøgtern osv. (bl.a. s. 8, 19, 49, 68). Nej, naturligvis ikke. I en tid, hvor den trykte presse var partibaserede aviser, forekommer det en kende naivt at forestille sig, at den ikke-nazistiske presse kunne have nogen intention overhovedet om at leve op til "journalistiske idealer om neutral reportage" (s. 8).

Imidlertid overskygger denne indvending ikke, at Peter Ramskov Andersen med *Fynske revolutionære* har givet en anbefalelsesværdig, glimrende og grundig fremstilling af en central, men hidtil upåagtet del af Fyns historie. Hertil kommer, at forfatterens generelle konklusioner (særligt s. 93-95) også har gyldighed på nationalt niveau.

Henrik Gjøde Nielsen

Peter Øvig Knudsen: Birkedal. En torturbøddel og hans kvinder. Gyldendal 2004, 556 s., 299 kr.

Det er en forunderlig bog, som journalisten Peter Øvig Knudsen har skrevet. Hele historien begynder (også i virkeligheden, bedyrer i hvert fald forfatteren) med en telefonopringning. I den anden ende af røret befinder sig en ældre kvinde som hævder, at hun i retsopgøret efter Besættelsen blev udsat for noget, der ligner et justitsmord. Nu vil hun gerne have journalisten til at skrive en bog om den historie. Som den erfarne sporhund, Øvig Knudsen er, tager han selvfølgelig kontakt til kvinden, som viser sig at have en spændende beretning at fortælle.

Under en række besøg i hendes overophedede stue med nedrullede gardiner fortæller hun sin version af historien. Hun er, siger hun, blevet dømt som stikker og nazikollaboratør alene på vidneudsagn fra to kvinder, som ikke ligefrem var uhildede. De var nemlig hhv. hustru til og datter af en ingeniør, som fortælleren i sin ungdom stod i et erotisk forhold til, og som hun, ifølge de to kvinder, sammen med den øvrige familie angav til Gestapo som modstandsfolk. Kvindernes motiv var med andre ord hævn. Der-

for blev hun dømt. Den ældre kvindes forhold til sandheden viser sig dog at være mildest talt selektiv, eller måske er det faktisk lykkes hende at fortrænge den rigtige historie så grundigt, at hun nu selv tror på sin egen sminkede version af virkeligheden.

Hvad historien egentlig handler om, kommer Peter Øvig Knudsen hurtigt på sporet af, da han efterfølgende undersøger kvindens historie. Den er simpelthen for spændende til at lade ligge. Han søger derfor adgang til retsakterne vedr. kvindens sag, og støt, men gradvis, ruller en fascinerende fortælling sig ud. Det viser sig, at kvinden ikke er slet så uskyldig, som hun hele tiden har påstået. Hun tilhører tværtimod det net af lokkeduer, stikkere og bøddler, som huserer omkring den frygtede danske SS-mand Ib Birkedal Hansen, der holdt til på Shell-huset i København; senere, efter Shell-husets ødelæggelse, på Politigården. Og så skifter bogen fokus: fra den ældre kvindes livshistorie til historien om Ib Birkedal Hansen. En pæn ung mand fra Århus, som kom så grueligt på afveje, uden at nogen egentlig er i stand til at forklare hvordan. Allermindst ham selv, men det er en anden historie.

Fra sine unge år havde Birkedal vist været noget af en drømmer. En bedrager og en charlatan i småtingsafdelingen. Tendens til voldelighed eller lignende havde han så vidt vides aldrig demonstreret. Ej heller hang til nazisme. Tværtimod beskriver alle hans nærmeste ham som en sympatisk, blid og venlig mand. God mod børn og dyr (det samme siges i øvrigt om folk som Hitler, Stalin og Saddam Hussein). Under krigen kom Birkedal imidlertid til Hamborg, og af mangel på et levebrød fandt han sig en tjans hos SS, hvor han fungerede som meddeler. Intet tyder på, at Birkedal gjorde dette pga. sympati for den nazistiske sag. Han manglede blot smør på brødet. Så enkelt var det. Da han senere blev udstationeret i København, bl.a. pga. sin tyskkyndighed, udviklede han sig i årene 1944-45 til en af de mest frygtede torturbøddler i det danske SS. Birkedal var øjensynligt endnu mere rå og ubarmhertig end de øvrige tyske forhørsfolk, hvorfor han da også næsten altid var i stand til at presse nyttige informationer ud af sine ofre. Dette gav ham selvsagt en stor stjerne i Shell-huset og snart havde han sin egen afdeling, sit eget budget og en række betroede og mere eller mindre psykopatiske medarbejdere, som han selv udvalgte.

Blandt de udvalgte medarbejdere var ikke alene en række forholdsvis suspekter personer, hvoraf imidlertid kun en enkelt var er-

klæret nazist, men også en række kvinder, som havde det til fælles, at de var mere eller mindre forelskede i den åbenbart stærkt dragende og charmerende Birkedal. Han kunne gøre med dem, hvad han ville. Ja, en af elskinderne, en tidligere modstandskvinde, forelskede sig endda i charmøren, midt under et forhør, hvor han tog hendes endeballer under "kærlig" behandling. Tankevækkende. Efter torturen rekrutterede han hende. Birkedal var med andre ord en mand med en forunderlig magt over kvinderne.

Mest interessant ved såvel Birkedal, som hovedparten af hans håndlangere, er imidlertid, at kun en enkelt af dem var erklærede nazister. De var ikke SS-bøddler af overbevisning, men af mangel på andet arbejde. Desuden gav det godt, og de var i stand til at leve flot i en situation, hvor de fleste andre måtte spinke og spare. Desuden synes de at have været forelsket i magten. Magten til at tæve og prygle hvem som helst. Magten til at likvidere folk, som kom dem på tværs. Det udartede sig i enkelte tilfælde til rene lystmord uden nævneværdige politiske motiver.

Peter Øvig Knudsen beskriver medrivende Birkedal-gruppens aktiviteter fra dens start til kapitulationen i maj 1945, hvor Birkedal og flere andre fra gruppen flygtede til Tyskland. Enkelte af dem vendte dog hurtigt næsen hjem, hvor de blev fængslet og retsforfulgt. Birkedal selv var dog ikke til sinds at give op. Han blev i Tyskland og opnåede endda at blive ansat under det amerikanske militær på en af deres tyske baser. Til sidst indhentede fortiden ham dog, og han blev hentet hjem, retsforfulgt og dømt til døden, til trods for at han så ihærdigt simulerede sindssyg, at han vel til sidst gik hen og blev det.

Af hensyn til folk, der endnu ikke har læst bogen, vil jeg helst ikke komme mere ind på historien. Det forholder sig nemlig med denne bog som med en god roman. Man skal helst ikke kende hele handlingen. Det vil ødelægge for meget for den kommende læser. Blot skal det siges, at historien tager en overraskende og ny drejning, da Birkedal hentes hjem og underkastes forhør. Ikke mindst, da "den gode læge" Max Smidt kommer ind i billedet og underkaster Birkedal og hans gruppe nærgående psykiatriske undersøgelser.

Bogen er ikke alene velskrevet og basalt spændende. Den har også et evigtaktuelt bud til os alle. Gennem beskrivelsen af Birkedal og konsorter får læseren nemlig forståelse for, hvad det er, der driver personer ud i sådanne usympatiske ekstremer, som Birkedal og hans folk havnede i. Peter Øvig Knudsen

gør brug af en fortælle måde, som mange historikere kunne lære af. Han lægger stoffet til rette og fortæller lidenskabsløst og nøgternt historien. Ikke en eneste gang trænger hans egne holdninger igennem til tekstens overflade. Her er ingen vurderinger, ingen konklusioner, ingen sammenfatninger. Hele teksten taler, om man så må sige, for sig selv. Det lades ganske op til læseren at komme med sin egen vurdering. Og netop dette fortælle mæssige greb er en af de ting, der gør, at bogen virker så stærkt på sin læser. På den anden side må man formode, at Øvig Knudsen har disponeret og tilrettelagt sit stof på en sådan måde, at hans egne vurderinger alligevel kommer til implicit udtryk qua den måde, hvorpå teksten er komponeret og tilrettelagt. Jeg forestiller mig, at det netop er denne type fortælle teknik der tænkes på, når kulturhistorikerne taler om, at historikerne skal finde tilbage til "fortællingerne".

Jeg kan heller ikke lade være med at tænke på, hvordan bogen ville have set ud, hvis det havde været en professionel historiker fra universitetsmiljøet, der havde fået fingre i historien. Resultatet var uden tvivl faldet anderledes ud. Historikeren ville måske have haft en indledende forskningsdiskussion, han ville have placeret Birkedals SS-gruppe i en større sammenhæng, ville måske endda have sammenlignet med lignende grupper i andre lande, have tilføjet lidt statistik over mord, en række politisk-historiske udredelser og, ikke mindst, han ville næppe være veget tilbage fra at komme med en række vurderinger, sammenfatninger og konklusioner. Alt sammen gode dyder i historikerverdenen. Men så var bogen med garanti heller ikke blevet så spændende, så intens og så medrivende, som den nu er. Øvig Knudsen overholder nemlig ikke nogen af den traditionelle historikers sædvanlige dyder, men lader sig derimod inspirere af sin lyst til at fortælle en mærkværdig og dragende historie, som han selv er fascineret af. Det er den mest spændende og medrivende historiske bog, jeg har læst i mange år.

Og den ældre kvinde i telefonen? Ja, hun var sandsynligvis mindst ligeså skyldig som alle de andre. Det nåede hun bare aldrig rigtigt at skulle tage stilling til selv. Hun døde, inden Peter Øvig Knudsen fik bogen færdig. Så slap han da for den sikkert ubehagelige samtale, der ville have ventet ham i den hede stue.

Peter Henningsen

Rasmus Dahlberg: Den menneskelige faktor. Historiens svageste led. Aschehoug 2004, 381 sider, 229 kr.

Hvis dansk underholdningslitteratur har savnet en quasividenskabelig bog om ulykker og katastrofer i det 20. århundrede, er dette afsavn nu blevet afhjulpet af historikeren Rasmus Dahlberg, hvis seneste bog *Den menneskelige faktor. Historiens svageste led* i løbet af knap 400 sider fortæller ni lange og otte korte historier om "tragiske brande", "flykollisioner" og "giftudslip".

Dahlberg kommer vidt omkring i sin dækning af århundredets tragedier; vi hører bl.a. om "branden på hjuldampere General Slocum i 1904", "eksplosionen på Bajkonur-kosmodromen i 1960" og "togulykken ved Mobile, Alabama i 1993". Som titlen antyder, er Dahlberg interesseret i den menneskelige faktor i disse katastrofer; hvorledes mennesket gennem sin dovenskab, sine intellektuelle mangler og ærgerrighed har forårsaget, at små uheld fik lov til at udvikle sig til store katastrofer. Selvom katastroferne både danner rammen og det fortælle-mæssige omdrejningspunkt for fremstillingen, benytter Dahlberg dog også lejligheden til at berøre forskellige aspekter af katastrofernes kontekster, såsom den petrokemiske industris udvikling, rumkapløbet, samt flyvemaskinens og de moderne våbensystemers udvikling.

Som Dahlbergs bog fra 2002 *Det afgørende øjeblik. Historiens åbne situationer* bygger også *Den menneskelige faktor* på 'kaosteori'en' og den tankegang, at "små årsager kan få uforholdsmæssigt store virkninger, hvis de indtræffer på rette tid og sted" (s.7). I forlængelse heraf er det i denne bog ydermere hensigten, "at vise, hvordan mennesket kan fejle i det komplekse samspil med design, udstyr, procedurer, forsyninger og omgivelser" (s.19). I sin forståelse af menneskets rolle i ulykkerne er Dahlberg inspireret af 'katastrofesociologen' Charles Perrows rubricering af systemer og menneskets rolle heri. Men også andre 'katastrofeforskere' inddrages, og særligt i diskussionen om menneskets (manglende) evne til at overskue og styre komplekse systemer, bliver der trukket på vedkommende psykologisk litteratur.

Dahlberg bruger som nævnt kaosteori'en som teoretisk platform for sin interesse i den aktive aktør, der med sine valg og handlinger på en unik måde præger historiens gang. Spørgsmålet er dog om denne fortolkning eller udlægning af kaosteoriens implikationer

for vores tænkning af mennesket og verden er den mest hensigtsmæssige. Kaosteori'en synes måske netop at understøtte den modsatte verdensforståelse – en forståelse af verden, hvor mennesker og systemer pga. deres forbundethed og gensidige interaktion ses så tæt sammenvævet, at det må synes frugtesløst at diagnosticere en primær årsag (endsige én ansvarlig) i det komplekse samspil som den konstante interaktion konstituerer.

Da al menneskelig handlen er indlejret, ikke bare i 'teknologiske' systemer, men også i sociale, kulturelle, politiske og økonomiske strukturer, kunne man måske med fordel netop analysere disse systemer frem for at fokusere på den enkelte togfører eller pilot, hvis man vil nå til en forståelse af ulykkerne eller katastrofernes dybere mening. Retfærdigvis må det nævnes, at Dahlberg undertiden får flyttet fokus væk fra menneskene til systemerne, men qua hans tilgangsvinkel bliver analyserne sjældent særlig tilbunds-gående. Symptomatisk er det således, at diskussionen af det sovjetiske systems ansvar for ulykken på bajkonur-kosmodromen bliver afrundet med en kommentar om, at Challenger-ulykken i 1986 viste, at også kapitalistiske systemer kunne avle organisatoriske problemer inden for rumfarten (s. 176).

Dahlbergs bog skæmmes i høj grad af et ualmindeligt irriterende sprogbrug. Man kan sympatisere med ambitionen om at gøre fremstillingen levende og læseværdig, men læseværdighed skal ikke forveksles med dumsmarte bemærkninger, som at svingbroer "ikke [har] særligt godt af at blive påsejlet" (s. 342) og kække regibemærkninger som, "at gummi og koldt vejr er en dårlig kombination, ved alle havejere, der har glemt at tage en vandslange ind før nattefrosten" (s. 257) (kommentar til Challenger-ulykken). Ligeledes ses en uheldig tendens til at indflette talesprog og talesprogs vendinger i fremstillingen. Det hedder således om en hjuldamperspektørs forventede reaktion – hvis han altså havde inspiceret det dårligt vedligeholdte dampskib General Slocum ordentlig: "det syn, som ville have mødt ham, burde have fået kasketten til at lette" (s. 53). Endvidere hedder det om den sovjetiske raketforsker Koroljov, at han "måtte frem i træskotøvlene" (s.166).

Eksemplerne er talrige, men er vel rimeligvis mere udtryk for forfatterens personlige 'stil' end egentlige 'fejl'. Oplevelsen af denne sprogbrug er dog, at den, frem for at være understøttende og opmuntrende, vir-

ker irriterende og egentlig forstyrrende for læsningen.

Bortset fra Dahlbergs kaosteoretiske interesse synes mantraet 'vi kan lære af historien' at være legitimeringen for hans beskæftigelse med menneskelig nød og ulykke. Men hvad har man så lært efter endt læsning? At komplekse systemer er mere sårbare overfor fejl end simple systemer? At mennesket i dets interaktion med disse systemer, undertiden af uvidenhed, dovenhed og lignende begår fejl, der kan få katastrofale følger? Det er vel næppe nye erkendelser, og moralen for Dahlberg synes at være den lidet anvendelige: "what you don't have, can't leak". Eller mere filosofisk: "Det nytter ikke noget at vige bort fra det ansvar, der følger med at leve i et risikofyldt, teknologibaseret samfund" (s. 365f). Heri har Dahlberg så absolut ret, men det behøvede man vel ikke 400 siders død og ulykke for at blive mindet om.

Bogens største force som underholdningslitteratur er dens maleriske beskrivelser af katastroferne, men netop denne vinkling er også bogens fundamentale svaghed som 'historievidenskab'. Bogen er således rigt illustreret, men mangler både noteapparat og udførlige litteraturhenvisninger, hvorfor man kun kan give Dahlberg ret i hans forventning om, at bogen primært vil appellere til 'lystlæseren'.

Det er en skam, at Dahlberg ikke har brugt sin viden og arbejdsiver med større omtanke, og selvom man tydeligt fornemmer, at *Den menneskelige faktor* er tænkt som et populærvidenskabeligt værk, kan man ikke undgå den fornemmelse, at Dahlberg i sine bestræbelser for at blive 'læseværdig' hos et bredere publikum med denne bog har bevæget sig uhyggeligt nær 'Boogie'-videnskabens sumpede grund.

Rune Holst Scherg

Grethe Jensen: Kvinder i Danmarkshistorien,. Politikens Forlag 2004, 318 sider, 299 kr.

Grethe Jensens bog *Kvinder i Danmarkshistorien* er en smuk udgivelse. Den er fyldt med flotte billeder og sat i en læsevenlig og pæn opsætning. Den indeholder 48 biografiske opslag à 4-8 sider, samt et antal kortere opslag bagest i bogen. De 48 nærmere beskrevne kvinder fordeler sig kronologisk fra 900-tallet til i dag med en enkelt person pr. århundrede frem til 1500-tallet, hvorefter

antallet stiger for at toppe i 1900-tallet. Der er ingen overraskende navne blandt de udvalgte. I de tidlige århundreder er det dronninger, prinsesser og adelskvinder, der er beskrevet, med den ene undtagelse af handelskonen Mor Sigbrit, som fik sin plads i den kongelige og nationale historie ved hjælp af sin datter Dyveke. Da det ikke er første gang den historie fortællendes, er den dog ikke nogen overraskende afvigelse.

I betragtning af, at alle de biograferede kvinder er beskrevet flere gange før, er det oplagt at spørge, hvad der berettiger nærværende udgivelse. Udfylder den et hul i bogmarkedet, og hvilke læsere er den tiltænkt? De korte opslag sidst i bogen signalerer, at udgivelsen er tænkt som et opslagsværk, hvilket efter min mening må betragtes som lidt af en redaktionel fejldisponering. Der er vel ingen, der forestiller sig, at de tyve sider med korte opslag kan måle sig med det længere og langt mere dækkende opslagsværk *Dansk kvindebiografisk leksikon* (med i alt 1924 biografier), der kom for bare fire år siden, og som i dag er fuldt tilgængeligt på internettet via Kvinfos hjemmeside, hvilket giver hurtige og flersidige søgemuligheder. De tyve sider er der nok ikke mange med adgang til internettet, der kommer til at slå op på.

De 48 længere artikler i *Kvinder i Danmarkshistorien* indeholder til gengæld flere oplysninger end *Kvindebiografisk leksikon* og kan måske derfor være et nyttigt supplement. Samtidig er sproget mere flydende og læsevenligt end i det større leksikon, og bogen har derfor potentiale til at nå en større kreds af læsere. Man kunne have bogen liggende ved sofaen og læse et enkelt opslag eller to for at falde ned igen efter nyhederne og opfatte teksten som de små opbyggelige heltindehistorier, Grethe Jensen lægger op til i indledningen. Ved at kalde sine biografier for heltindehistorier signalerer Grethe Jensen, at hun har skrevet traditionelle "herstories" (som de ville være blevet kaldt på den anden side af Atlanten) i 1970'er-stil. En bog om store hvide kvinder i den danske nationalhistorie som pendant til de mange bøger om mandlige konger, læger, prokuratorer, officerer, kirurger, præster, embedsmænd, politikere m.fl. De smukke billeder og bogens pæne format tjener et sådant formål glimrende.

Det åbner dog for spørgsmål om, hvad man skal bruge en heltindehistorie til i dag, hvem der er heltinder, og hvad man gerne vil vide om dem. Udvalget i *Kvinder i Danmarkshistorien* tyder på, at læsere i dag stadig vil have kongelige og rige heltinder,

berømtheder og kunstnere, politikere, en enkelt historiker og en nulevende fysiker. Det skal nok være rigtigt. Heltinder skal gerne være nogen man kan se op til, nogen som kan noget, man ikke selv kan, men måske gerne vil kunne, eller, i tilfældet historiske afdøde heltinder, nogen der gjorde noget længe før alle andre, eller noget som ingen andre kunne eller turde gøre dengang. Her passer de udvalgte biograferede kvinder fint ind. Kongelige, kunstnere og måske endda visse historikere har de fleste vel let ved at se op til. Svaret på spørgsmålet om, hvad man gerne vil vide om en heltinde, er til gengæld mere flertydigt.

Som følge af, at de biograferede ikke er udvalgt på baggrund af deres profession, som f.eks. konger eller kirurger, men alene i kraft af deres kvindelige køn, er det måske ikke mærkeligt, at der er brugt så forholdsvis meget plads på traditionelt mere "kvindelige" sider af tilværelsen. Der står relativt meget om, hvem de biograferede var forelskede i, hvem de giftede sig og fik børn med, og hvordan de håndterede eller oplevede livet med forelskelser og samlevere. Denne disponering er efter min mening beklagelig. Dermed ikke sagt, at børn eller forelskelser er uinteressante, men det er bare ikke temaer, der skaber en rigtig god heltindehistorie. Mor Sigbrit er ikke interessant, fordi hun havde en datter, som kongen forelskede sig i, men fordi hun fik så stor politisk indflydelse på kongen. Anna Anchers malerier ville også have været en heltinde værdige, hvis hun havde giftet sig med en anden mand.

I omtalen af historikeren Anna Hude får Hudes historikeridentitet, som vel var den der skaffede hende vej til bogen, f.eks. ikke plads nok. I Grethe Jensens beskrivelse bliver Hude først og fremmest kvinde og siden historiker. Grethe Jensen skriver: "*Om kvinden, der kom i fængsel for mordforsøg mod sin voldtægtsmand, og som siden blev Danmarks første kvindelige historiker ...*" (s. 174) med underoverskrifter som *Kvinden der skød på doktoren*, *Kvindelig akademiker* og *Kærligheden og arbejdet*. Jensen skriver Anna Hudes historie anderledes, fordi hun var en kvindelig og ikke en mandlig historiker.

Ved Anna Hudes disputatsforsvar i 1893 bed pressen særligt mærke i hendes udseende. Hude ser ellers ganske normal ud på det genoptrykte billede i bogen (s. 178), men alligevel er det ikke overraskende. I 1893 var synet af en kvindelig historiker vel så mærkværdigt, at den mandlige journalist udelukkende kunne få øje på kvinden Anna Hude (med dertil mere eller mindre tiltrækkende

ydre), mens han var mindre opmærksom på historikeren. Hvis den mandlige journalist derimod havde beskrevet Arup eller Erslev, ville han nok ikke have valgt sætninger som: "*Han var ikke smuk, snarere det modsatte. Dog kunne han af og til virke ret betagende*", for hvem skulle dog være interesseret i deres udseende og evne til at betage?

Hvad der er mere overraskende er derimod, at Grethe Jensen vælger at gengive pressens omtale af Hudes udseende (s. 179) uden at reflektere over det mærkværdige i at lægge vægt på, om en disputerende historiker var smuk eller ej. Jeg ville hellere have tekstpladsen brugt på oplysninger om, hvordan Hude skrev historie, og hvad hun skrev om, og måske også et par ord om, hvordan hun opfattede det mandsdominerede historikermiljø, hun færdedes i.

Grethe Jensens bog ville have fungeret bedre, hvis de biograferede havde fået lov at være heltinder med det fælles grundvilkår, at de var kvinder, og ikke kvinder der ad denne eller hin omvej (ofte via en mand) dukkede frem i den nationale Danmarkshistorie. Måske bør jeg til sidst indkaste det forbehold, at jeg tilhører en anden generation end forfatteren og muligvis mange af de læsere bogen er tiltænkt. Jeg ønsker mig velsagtens andre heltindehistorier. Man kunne måske strække sig så vidt som til at hævde, at det ville være en falliterklæring for de sidste tredive års kvinde- og kønsforskning, hvis ikke jeg ledte efter andre heltindehistorier end de læsere, der voksede op før 1970'erne. I samme åndedrag gentager jeg derfor, at bogen vil ligge glimrende på et sofabord til adspredende hyggelæsning

Pernille Hamilton

Birgitte Kragh: Til jord skal du blive ... Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780-1990. Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt 9, udg. i samarbejde med Aabenraa Museum, 2004, 335 s., 360 kr.

I foråret 2004 kunne man på forsiden af *Fyns Amts Avis* se en pensioneret sømand på 79 år stolt stå ved sin maritimt malede ligkiste. Kisten var søgrøn og forsynet med forskellige søfartsmotiver. Kistelåget var prydet med et navnebræt, han selv havde skåret, og i kisten lå hans gamle arbejdstøj klar. "*Det er som at gense en gammel ven*", fortalte den gamle med tilfredshed og oplyste, at han da sagtens

kunne springe ned i kisten og prøve den, men der var jo hensynet til de sarte sjæle.

Disse kække bemærkninger ville være faldet helt til jorden, hvis sømanden havde læst Birgitte Kraghs bog om dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark, for dér læser man om folk, der ligefrem dagligt sov til middag i deres ligkiste – eller brugte kisten som ekstra seng, hvis det kneb. Det skulle bl.a. have været tilfældet i Sønderjylland og Ods herred helt op omkring 1900.

At læse om dødens kulturhistorie er i det hele taget ikke så dødssygt, som det lyder. Indimellem snarere dødspændende, når den ene uhyggelige historie efter den anden ruller op om frygten for gengangeri og anden mystik. Det er imidlertid ikke Birgitte Kraghs anliggende at fortælle spændende historier. For hende gælder det derimod om at forklare, hvordan nutidens syn på døden og begravelsen er opstået.

Kildematerialet stammer først og fremmest fra et større undersøgelsesprojekt, som 12 danske museer stod for i årene 1990-1991, men Birgitte Kraghs mangeårige ansættelse på museet i Aabenraa giver naturligt nok det sønderjyske en vis overvægt.

I gamle dage – og nu taler vi om slutningen af 1700-tallet – var døden ventet. I modsætning til i dag betød den høje dødelighed, at døden var en næsten dagligdags begivenhed. Det betød dog ikke, at der ikke var megen folketro knyttet til døden, men man så døden i øjnene, og ligtøjet hørte med til udstyret nederst i skabet. De mange ritualer, der var forbundet med folketroen, aftog omkring 1900, hvorefter sorgen kom til at fylde mere. Væk var de langvarige begravelsesgilder med snaps, øl, kortspil og dans, som man havde kendt i begyndelsen af 1800-tallet. Ligkistesnedkeriet blev efterhånden professionaliseret i form af bedemandsvirksomhed, og da det omkring 1960 blev almindeligt, at den døde blev overført til kapel i stedet for at stå hjemme i stuen, var døden kommet på afstand. Ligtoget forsvandt, døden blev ensartet og begravelsen uafhængig af sociale skel. Men den gradvise udjævning skabte et nyt behov for individualisme, og det sås eksempelvis i ligtøjet, der omkring 1990 kunne være joggingtøj – også til voksne.

Der var mange traditioner forbundet med dødsfald. Fanøs kvinder bar eksempelvis sorg i mange år – eller resten af deres liv – og det var en fast regel, at et nyt ægteskab først kunne indgås efter et års sørgetid.

Kirkegårdene er en vigtig del af dødens kulturhistorie, og Birgitte Kragh redegør detaljeret for gravskikkene fra 1700-tallet til i

dag. Til at begynde med lå gravene, som de havde gjort i århundreder, men pietismens og romantikkens haveanlæg bidrog til at skabe orden og forskønnelse på mange kirkegårde. Samtidig var der af hygiejnemæssige grunde behov for at få begravelserne ud af byerne. Derved opstod assistenskirkegårdene, bl.a. den berømte i København, der etableredes i 1760, men som folk havde udbredt uvilje mod, indtil den ansatte etatsråd J. S. Augustin blev begravet dér i 1785. I 1805 blev købstædernes kirkegårde flyttet udenfor byerne, og begravelser inde i kirken blev forbudt. Man havde et ideal om rækkebegravelser, som ville stille alle lige i døden. Af samme grund blev det kun virkelighed for de mindrebemidlede!

Også på landsbykirkegårdene kom der nye normer for gravstedernes vedligeholdelse, men der var store regionale forskelle, hvor Nord- og Vestjylland lå langt bagud for fynboerne, der var med på det sidste nye med regulering og planering af kirkegårdene. Gravstenene var et kapitel for sig, for mens de fattige måtte nøjes med en gravstok eller en træplade, kunne bedre stillede få granitsten eller marmorplader, hvis tykkelse og størrelse afspejlede deres økonomiske situation.

Ønskerne om orden gav behov for professionalisering af kirkegårdsarbejdet. Der blev ansat gravere, hvis fornemste opgave var at holde opsyn med ordenen på kirkegården. Efterhånden kunne en hel del ydelser købes enkeltvis hos graverne, og fra midten af 1900-tallet blev de fleste gravere fuldtidsansat. De skulle tage vare på gravene og kirkegården i sin helhed, og inden længe var rationalitet og funktionalitet blevet kernebegreber i kirkegårds-kulturen. Enretningen satte efterhånden også sit præg på gravstenenes indskrifter. Efter 2. Verdenskrig blev der stadig færre stillingsbetegnelser på gravstenene, men det udviklede – sammen med gravstedernes standardisering – en stigende anonymisering, som omkring 1990 mødte en modreaktion i form af utraditionel pynt såsom legetøj på børnegrave og levende lys på gravene i almindelighed.

Det er en omfattende og detaljeret bog, Birgitte Kragh har skrevet. Hun beskriver det hele, og ingen detalje er for lille til at komme med. Dermed fastholder hun en historie og nogle traditioner, som ellers let ville kunne forsvinde i eftertiden, da kilderne ofte gemmer sig i mundtlige og skriftlige erindringer. Ligeledes redegøres der omhyggeligt for alle typer gravsten og idealer for kirkegårde, og takket være bogens gode register er

det nemt at finde rundt i de landsdækkende lokale eksempler, som bogen bugner af.

Alligevel kan det ikke nægtes, at bogen på en vis måde er en skuffelse. Det er til at leve med, at mystikken og trolddommen får en fremtrædende plads, selv om det næppe er helt i overensstemmelse med virkeligheden. Oplysningen om, at en nykastede grav ikke har været tueformet siden 1970, virker helt grotesk i betragtning af, at det den dag i dag er helt almindeligt. At præstens uddelelse af den sidste nadver skulle høre fortiden til, kan også kun skyldes uvidenhed om de aktuelle forhold. Men disse indvendinger er småting i den store sammenhæng, for det altoverskyggende problem er, at bogen ikke forsøger at analysere den beskrevne udvikling. Alt, hvad der knytter sig til emnet, er beskrevet i utallige eksempler og ofte så detaljeret, at overblikket forsvinder; men hvis den røde tråd blev fastholdt og oplysningerne brugt som byggeklodser til at underbygge bogens tese, ville eksemplerne give god mening. Der mangler imidlertid en tese, og derfor efterlades læseren efter endt læsning med fornemmelsen af noget uforløst, selv om hver side demonstrerer forfatterens omfattende kildemateriale og imponerende arbejdsindsats.

Byggeklodserne ligger der, gode og solide, men Birgitte Kragh gør kun beskedne forsøg på at sætte dem sammen. At idealet i vore dage er blevet evig ungdom og individualisme, er ikke forklaring nok på de sidste 200 års udvikling. Det kunne være interessant, om dødens kulturhistorie var set i lyset af velfærdsstatens fremkomst og opblomstring, hvor for mange har nok i sig selv, og hvor ældre menneskers viden og erfaring ofte mister værdi, fordi samfundet forandrer sig for hurtigt. Eller hvad med at betragte dødens kulturhistorie i spændingsfeltet mellem religion og naturvidenskab? Ansætterne er der allerede, og der er et omfattende grundlag at bygge videre på. Derfor vil Birgitte Kraghs bog være meget værdifuld for fremtidige undersøgelser af synet på døden, begravelsen og kirkegårdskulturen.

Det er drøjt at være pioner, og man får mange knubs på vejen, men når først stien er trådt, er det nemmere for de næste. Derfor er der grund til at være taknemmelig for det store arbejde, Birgitte Kragh fremlægger i sin bog, for nu er kimen lagt, og så er det op til de næste at få høsten i hus.

Karsten Hermansen

Nils Hybel: Danmark i Europa 750-1300, Museum Tusulanum 2003. 286 s., 250 kr.

Der tegner sig efterhånden konturerne af en tradition for debatskabende og provokerende bøger om dansk middelalderhistorie, skrevet af historikere fra Københavns universitet. I 1971 kom Niels Skyum-Nielsens *Kvinde og slave*, som med patos stillede skarpt på et par af de temaer, som optog tiden dengang, nemlig kvindens stilling i samfundet og social retfærdighed. I 1992 var det Axel Bolvigs tur med det, han selv kaldte en debatbog, *Kirkekunstens storhedstid*, som siden blev fulgt op af bøger om både gotisk tid og renaissance. Heri blev kirkens billeder udfordrende forklaret alene i et socialt perspektiv. Og nu melder Hybel sig på banen.

Temaet er det uhyre dagsaktuelle, at skrive historie i en stadig mere international tid. Den hævdvundne danmarkshistoriske genre er i de seneste år kommet under heftig beskydning med krav om at forny sig. Denne til tider intense debat forholder Hybel sig dog befriende afslappet til. Han vil blot give et bud på en sådan fornyelse, som han i øvrigt mener, har været undervejs længe. Han afstår fra at "bære ved til den afbrænding af dansk identitet, som man har set.." (s. 16). Sigtet med bogen bliver derfor det nøgterne at fremstille det danske riges og det danske samfunds tilblivelse som led i skabelsen af Europa, en proces som Hybel mener at kunne afgrænse til tidsrummet 750-1300.

Fornyelsen ligger ifølge Hybel i at skifte det danske folk ud som styrende enhed for fremstillingen og i stedet fokusere på den danske rigsdannelse. Holdbarheden af dette synspunkt kan man diskutere, for mig bekendt har ingen forskere hævdet, at det danske folk blev født i nævnte tidsrum - det var her jo allerede, fra arilds tid som Arup skrev - hvorfor fremstillingsknebet har været at sætte lighedspunkt mellem folk og kongemagt og så fortælle god gedigen politisk historie. Hybel gør så dette eksplicit, men det er jo ingen revolution. Hvis der er en ændret synsmåde til stede, er det snarere i redegørelsen for rigsdannelsens baggrund og i effekten eller konsekvenserne af dets opståen. Her har mange forskere tidligere argumenteret for, at der forblev et særlig nordisk islæt tilbage efter kristningen, eller at den tidlige danske rigsdannelse udviste en særudvikling i forhold til det øvrige Europa ved længe at modstå feudaliseringen. Det afvises af Hybel. Det nye var så stærkt, at det omkalfatrede de politiske institutioner så gan-

ske. For så vidt som der blev noget gammelt tilbage, hvad Hybel nok mener var tilfældet (f.eks. ved en friere stilling for bonden, der aldrig blev livegen i Danmark), så overlevede ældre træk også andre steder i Europa, så man kan ikke heri finde støtte til at påberåbe sig en dansk "sonderweg". Overordnet var lighedstrækkene i udviklingen måske ikke flere end afvigelserne, men de var så afgjort af en mere essentiel art. Derfor så både Europa som de enkelte territorialstater dagens lys i en og samme proces.

I forhold til hvad man kan læse i amerikanske oversigtsværker eller i den meget læste bog af briten Robert Bartlett's *The Making of Europe* fra 1993 er denne version både afdæmpet og med sans for forskellene i udviklingen. Hvorfor så overhovedet rubricere Hybels værk som en debatbog i en særskilt københavns genre? Det er der især én grund til, og den går på selve måden at føre forehavendet ud i livet. 550 års europæisk og dansk historie indfanget på sølle 250 sider kræver mange fravalg, rigtig mange. Det vigtigste af disse, oplyser Hybel i indledningen, er at afskrive den historiografiske vinkel og alene forholde sig til skriftlige og arkæologiske kilder fra samtiden (s. 17). På grund af bogens brede kronologiske ramme, kan disse kilder nødvendigvis kun omhandle et udsnit. Om selektionen skriver Hybel blot, han har taget dem, som han har fundet relevante. Den cocktail, der blandes, får derved et umiskendeligt præg af kun en ting, og det er personen Hybel. Alle andre målestokke end lige netop hans, er jo afskrevet. Hans evne som vejviser, fortolker og skribent bliver derfor afgørende for, at en bog som denne vil lykkes. Læg dertil at selve genren i Danmark er ny, og slet ikke udviklet som f.eks. i de angelsaksiske lande, hvorfor stilen ikke er noget på forhånd givet, men noget som forfatteren selv må udvikle. Forventeligt er der da også alvorlige skønhedspletter til stede.

For det første er der de tilfælde, hvor forfatterens viden ikke afspejler, hvad man i dag ved om en given ting. Et eksempel. Hybel har et indledende kapitel, hvor han kort skildrer den vigtige rolle, som araberne og det byzantinske rige spillede i tidlig middelalder (s. 35-40). Når det kommer til de konkrete eksempler på indflydelse, bliver udvalget meget tilfældigt. Således anføres der, at Jellingestenens dekoration kendeligt er inspireret af byzantinske kunst, men der er hverken note til påstanden eller i teksten anført belæg for dette. Manglende noter er irriterende ofte forekommende i det hele taget, men lad nu det ligge. Da man i litteraturlisten heller

ikke finder en så central artikel som Mats Roslunds oversigtsartikel fra 1997 på engelsk, her i oversættelse: Krummer fra den rige mands bord, en artikel der gør status over byzantinske fund ikke blot i Danmark, men også i Sverige, bliver mange af de centrale argumenter for østromersk påvirkning i Norden slet ikke anført. Og så kan jeg ikke se andet end, at Hybels opsatte begrænsninger faktisk begrænser hans mulighed for at levere en argumentation, der vil blive lyttet til. Et andet eksempel på udeladelser er John Linds arbejder om rus og væringer, som ikke er benyttet, hvilket igen svækker nøjagtigheden af det skrevne om dette emne.

Dertil kommer, at man ikke skal have læst ret langt for at finde ud af, at det kan godt være at det historiografiske er nedtonet, men i praksis er nogle forfatterskaber mere oversete end andres. Således er det påfaldende, at en disputats skrevet om ledning inden for de sidste 10 år ikke findes anført, ligesom ikke et eneste værk af disputatsens forfatter har fundet vej til litteraturlisten. Det må undre så meget desto mere, som det er et hovedanliggende for Hybel at fokusere på, hvornår kongemagten kommer til at råde over faste indtægter. Og diskuterede denne disputats ikke netop, hvornår kongemagten fik en slags ledingsskat? Jeg synes rent ud sagt, det er pjattet. Læseren må forvente at finde det bedst udvalgte som støtte for argumentationen uden hensynstagen til personlige sym- og antipatier hos forfatteren. Igen svækker det tilliden til forfatteren som alvidende fortæller, og bogens genre står og falder med, at en sådan tillid etableres. Som det er nu, bliver sådanne "forglemmelser" til selvmål, for taberen er Hybels tekst. På samme måde må man undre sig over det totale fravær af arbejder fra retshistorikeren Ole Fenger.

Som oversigtsværk og fornyer af den danmarkshistoriske genre må man kræve af bogen, at den leverer en klarhed i udviklingen, som viser vej til en bedre forståelse af en 500-årig periode, og som hidtil ikke har stået prægnant i almen form i den historiske litteratur. Dette krav lever Hybels tekst op til. Tesen er, at den danske kongemagt gennemløber en udvikling, som revolutionerer både dets grundlag og indhold. I begyndelsen baserede den sig primært på værdier, som blev hentet uden for landets grænser, i form af rov og tributudlister. Fra omkr. 1000 oplevede det danske samfund en større koncentration af jordejendom, kirken blev en mere synlig faktor, og da mulighederne for at røve og hente tribut i udlandet samti-

dig blev mindsket, blev der sat en proces i gang, hvor kongemagten i højere grad søgte at hente sine indtægter inden for det danske rige. Ikke mindst i 1100-tallet tog selve riget en mere fast form og nye landområder blev tydeligvis organiseret i et feudalt mønster i forhold til kongen. Hermed var et parløb i udviklingen med det meste af det øvrige Europa sat i gang, som o. 1300 var fuldbyrdet for begge parter.

Spørgsmålet er mere, om denne tolkning holder. I hvert fald fortjener modellen et par ord med på vejen, både overordnet og i detaljen. Der ligger meget center og periferi til grund for denne tænkning, og påvirkningen synes mest at være gået i én retning, nemlig fra det tysk-romerske rige til det perifere nord. Det er vel ikke en hel rimelig betragtning. Det er f.eks. blevet påpeget, at dansk middelalderlatin omkr. Lundekirken var af en højere standard end i flere af de gamle kerneområder, fordi man som ny deltager i en religion, der stillede høje krav, ville levere det bedste. Eksemplet viser, at periferien kan eksponere tidens tendenser bedre end gamle kerneområder. Bolvigs eksempler på kirkekunst af høj international standard fra den romanske storhedstid kunne være et andet eksempel. Udvikling er jo ikke en stationær størrelse, hvor nogle områder har patent på dynamik, mens andre områder kun modtager den udefra. Netop den forholdsvise tidlige kristning gav vel det danske rige en række nye muligheder at spille på i forhold til andre nærområder. Og da Hybel til trods for løfte om sammenligning ikke leverer en sådan mellem kerneområde og periferi, kommer analysen alene til at hvile på en implicit antagelse om, at styrkeforhold og kultur afspejler hinanden. Det, tror jeg, desværre fører én til vildveje.

I detaljen er udviklingen vel også mere flydende og mindre brudpræget, end Hybel vil gøre den til. Man kan formulere det på en anden måde. Det tidlige kongedømme gøres vel mere ustabil og primitivt af Hybel, end det egentlig var, for at kunne tegne konturerne af noget nyt desto skarper. Den nyere forskning om, at kristningen af Norden var en lang proces, som strakte sig over århundreder, er der ikke meget af her. Hvis man så samtidig ikke er i stand til at ryste overbevisende argumenter frem om, at der reelt sker noget nyt, kan nogle af bruddene blive til rene slag i luften. Personligt er jeg således i tvivl om den såkaldte stigende godskoncentration, som skulle kunne iagttages i løbet af 1000-tallet. Når man ikke en gang kender godsfordelingen i den såkaldte vikingetid,

hvordan kan man så med to-tre eksempler i hånden på store jordejendomme fra 1000-tallet hævde, at dette repræsenterer noget nyt? Den af vikingerne anvendte titulatur peger dog mod et udviklet socialt hierarki, og hvorfor skulle den ikke afspejle en skæv jordfordeling? Den tanke bruger Hybel i hvert fald selv om højmiddelalderen.

Et andet spørgsmål er de mange udlægninger, som bogen naturligvis må være fuld af. Eller for den sags skyld blot postulerende sidebemærkninger, som kort slår fast, at eksempelvis middelalderens kunst under et var ekspressionistisk (s. 23). De råber på modsigelse og præcisering, men da sådanne sving med pisen nærmest er en del af selve bogens genre, skal jeg lade dem ukommenteret. Derimod kan man med hensyn til forfatterens forståelse af middelalderlige forhold hurtigt slå fast, at Hybel er rablende materialistisk i sine udlægninger. Det viser sig naturligvis tydeligst, når kirkens forhold kommenteres. Det med sjælens frelse siger ikke Hybel en snus og kan det omskrives til jordinteresser eller magtdemonstrationer, bliver det det. Problemet opstår, fordi de kilder, som Hybel hyppigt citerer, jo uforskyldt kan komme til at nævne åndelige begrundelser, og så føler forfatteren sig kaldet til at gå i rette med kilderne, hvor den almindelige funktion af kildecitater er at lade disse vise, hvordan det egentlig var. Som sådan en ganske afslørende øvelse. Så er der postulaterne. Af en eller anden grund mener Hybel, at selv om kirke og klostre havde en overordentlig stor indflydelse på at definere samfundets institutioner, påvirke den tekniske udvikling og være med til at fremme en ny jordfordeling, så havde den ingen succes på dens kerneområde, nemlig på kristne danerne. Da der heller ikke leveres særskilte argumenter for standpunktet, vil jeg mene, at udsagnet igen siger mere om forfatteren end om den tid, han forholder sig til.

En enkelt udlægning skal jeg ikke afholde mig fra at kommentere. Hybel gør nemlig i flere sammenhænge en del ud af selve den kristne dåbshandling. Således gør hans sig til talsmand for at se dåben af flere danske konger som en vasalhandling overfor fremmede fyrster. Denne tolkning kan have meget på sig, når man ved, at en fremmed fyrste optræder som gudfar ved en dåb, som tilfældet var i 826 med Harald Klak, men hvis man ikke har vished om en position som gudfar for den fremmede hersker, som i tilfældet med Harald Blåtand 150 år senere, er det at gå galt i byen (s. 78). Derfor kan jeg ikke se andet, end at Hybel er på alvorlige afveje i

selve forståelsen af overgangen til kristendommen i Danmark.

Det fører mig frem til selve titlen for bogen, Danmark i Europa 750-1300. Denne er vist præget mere af nutidig gennemslagskraft end afspejling af middelalderlige forhold. Man skal ikke have læst ret mange sider i værket for at have forstået, at hverken Danmark eller Europa eksisterende i store dele af den nævnte periode. Måske værket skulle have heddet "Danernes indlemmelse i det kristne fællesskab, 750-1300"?

Til slut en kommentar om sprog og stil i bogen. Når den fungerer bedst, er der små skarpe udfald, som kortfattet indrammer en situation. Hybel skriver således om Sven Estridsen s. 95: "*Det er usikkert, om han virkelig var ud af et kongeligt dynasti. Det er sikkert, at han skabte et*". Sådanne engagerede iagttagelser er med til at levendegøre teksten og med til at målrette den til en større læserkreds, som det vel er hensigten med en bog som denne at nå. Imidlertid er det en balancekunst at oversætte et angelsaksisk koncept, som ligger bag en bog som denne, til dansk og så også mestre den. Det lykkes kun til dels. Den universitære brug af fagtermer har Hybel langt fra lagt bag sig, og der er sætninger, som man skal læse mere end en gang for at forstå, ikke mindst i den mættede indledning. Omvendt er der også kåde og ligefremme passager, som trækker i modsat retning. Karl den Store magtede således ikke "*at gøre kål på danerne*" (s. 42), selvom han trængte "*dybt ind i Tyskland*" (s. 41), som om dette land fandtes dengang. Det er en alvorligere anke, at flere sætninger er underligt upræcise og lunkne. Tag bogens allerførste sætning: "*Denne bog giver en mening om, hvordan Danmark og Europa blev til*". Den lyder inspireret af Bartletts åbningssekvens "*Europe is both a region and an idea*". (1993, p.1), men uden den indholdsmæssige tyngde, som findes her. En appetitvækker er det heller ikke. Videre på side 11 i forlængelse af et afsnit om stordrift og jordrente, hedder det sammenfattende: "*Den almindelige tilegnelsesform var kommet til Danmark*". Den sætning kan umuligt være gennemtænkt. Eller på følgende side om konsekvenserne af den stærkere kongemagt i middelalderen: "*for det tredje skabte disse institutioner almindelige reproduktionsbetingelser for samfundslivet*". Det er hverken klar tale eller godt formidlet.

Modtagelsen af bogen må derfor blive lidt blandet. En pil op og et kip med flaget for at prøve en ny genre, som jo er inspirerende for forskningen ved at tænke overordnet og

orientere sig internationalt (at interessere sig for de europæiske dimensioner bag det danske riges dannelse). Men to pile ned for at være sprunget over gærdet, hvor det er lavest - for mange gange. Det sidste vil kunne underbygges med påvisning af flere stavfejl og orddelingsfejl, men det skal jeg undlade at trætte læseren med.

Lars Bisgaard

Erik Nørr og Jesper Thomassen (red.): Slesvig, Preussen, Danmark. Kilder til sønderjysk forvaltningshistorie, Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 2004, 407 s., 275 kr.

Slesvig, Preussen, Danmark er bd. IV i værket *Kilder til dansk forvaltningshistorie*, i hvilket bd. II, På embeds vegne - *Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920*, udkom 1998 (anmeldt i *Fortid og Nutid*, h. 2, 2000, s. 146-147). De øvrige bind, om perioden indtil 1750, perioden 1920-1970 og om Nordatlanten og Troperne, er under udgivelse. Værket har dets baggrund i en erkendelse af, "*at det næppe nogensinde vil kunne lade sig gøre at udgive blot de vigtigste kilder fra den offentlige administration...*" (s. 5), hvorfor man har valgt at beskrive kildetyperne i håb om på den måde at gøre benyttelsen af de originale kilder lettere.

Slesvig, Preussen, Danmark indledes med en glimrende fremstilling af hovedlinierne i sønderjysk forvaltningshistorie 1460-1970 (s. 17-40). Et par interessante detaljer, som vel må siges at være i nogen modstrid med den almindelige danske opfattelse af de sønderjyske forhold særligt efter henholdsvis 1864 og 1920, er påpejningen af, at "*Indlemmelsen i Preussen [i 1864] betød indførelsen af et moderne kommunalt selvstyre*" (s. 25), og at man efter 1920 på nogle områder videreførte de preussiske ordninger, "*fordi de var bedre end de samtidige danske*" (s. 27).

Efter den indledende forvaltningshistoriske oversigt, beskrives 77 kildetyper, alle efter samme skema som også benyttedes i *På embeds vegne*, nemlig: Definition og kort præsentation af kildetyperne. Transskription. Kommentar. Lovgrundlag. Anvendelsesmuligheder. Hvor findes kildetyperne. Litteratur. De beskrevne kilder er alle særlige for Sønderjylland og Slesvig; i nogle tilfælde findes danske pendanter, men i de fleste slet ikke. Mere eller mindre i flæng kan nævnes gennemgang af Landmilitærsessionsprotokollen

fra december 1810 i Tønder (s. 76-81), Dige-reces for det 1. Slesvigske Dige forbund (s. 82-86), Flækkeprivilegiet for Højer Flække samt Nordborg Flækkekollegiums forhandlingsprotokol (s. 184-189) og Naturalisationsansøgning (s. 226-229).

Nogle af de beskrevne kilder påkalder sig speciel interesse, enten fordi de anskueliggør forhold der ikke i almindelighed er velkendte og ligefrem skubber til danske fordomme, eller fordi de behandler forhold, som er helt uden sidestykke i Danmark og dansk historie i øvrigt. Til de førstnævnte hører omtalen af Bismarcks Socialforsikringsreform i 1880'erne, hvor "de første spirer til velfærdsstaten blev lagt" (s. 214), og den dertil hørende socialforsikringsliste (s. 301-304). En anden kildetype, som nok er mere i tråd med fordommene om Preussen og Bismarck, er Forvaltningsberetningen fra den kommissariske amtsforstander i Bredebro (s. 222-225), et "Stasi"-lignende påfund, men en kildetype med store potentialer for udnyttelse i bl.a. det lokalhistoriske arbejde. I forlængelse af de kontrollerende instanser bør nævnes Foreningsmedlemsliste (s. 235-237), der som eksempel behandler listen for Møgeltønder Hjulriderlaug; en cykelklub, som de tyske myndigheder betragtede som alt andet end harmløs, idet en del af medlemmerne var fremtrædende dansksindede. Endelig bør nævnes den særlige lokalmyndighed eller administration der opstod i de fleste Slesvig-Holstenske byer i 1918-1919, nemlig arbejder-, soldater- og bonderåd (s. 331), hvor der i forbindelse med det beskrevne eksempel, nemlig Arbejder- og Bonderådet i Haderslev (s. 333-335), tillige i en billedtekst indflettes historien om marinesoldaten Bruno Topff fra Soldater- og Arbejderrådet i Sønderborg (s. 333), som måske – måske ikke – udråbte en særlig alsisk republik i november 1918. Bogen afsluttes (s. 389-407) med fyldige, tematisk strukturerede litteraturlister, en redegørelse for mønt, mål og vægt i hertugdømmerne, præsentation af de 10 forfattere og et register.

Slesvig, Preussen, Danmark fokuserer som nævnt stringent på Sønderjyske forhold. Ikke desto mindre har bogen også et nationalhistorisk perspektiv, som i visse perioder står lidt uklart, i andre meget markant, idet kilderne, deres præsentation og behandling netop angiver forskellen mellem den danske og den slesvigske, preussiske og sønderjyske forvaltning. De mange kildegrupperes anvendelsesmuligheder peger i en mængde retninger, til stort set alle historievidenskabens deldiscipliner, ikke mindst på det kultur- og

lokalhistoriske område. Bogen er godt redigeret og velstruktureret, veltilrettelagt og velskrevet. *Slesvig, Preussen, Danmark* kan anbefales.

Henrik Gjøde Nielsen

Ebbe Kløbedal Reich: Efter Krigen – Før Freden. Tolv Mands-Minde-foredrag. Forlaget Vartov 2004, 229 s., 248 kr.

"Efter Krigen – Før Freden" er Ebbe Kløvedal Reichs erindringsstykker om tiden fra cirka 1945 frem til 2004. Bogen er i det væsentlige identisk med 12 mands-minde-foredrag, som Reich holdt på Vartov én gang om ugen fra januar til april 2004. Omslaget er af Bjørn Nørgaard og illustrationerne af Malene Rauhe. Vartov står som udgiver af denne smukke bog.

"Efter Krigen – Før Freden" er en forunderlig bog. På den ene side besidder den krønikens kvaliteter: En kronologisk fremadskridende fremstilling om større og mindre begivenheder. En annal, en slags årbog, der gør læseren mere vidende om, men også klogere på, den omhandlede periode. På den anden side er der tale om en meget personlig bog, der skildrer Reichs liv i den danske offentlighed, herunder hans virke som samfundsdebattør, politiker, forfatter, skrivende redaktør, hippie og meget mere. Bogen giver det indtryk, at Reich det meste af sit liv har været en stedse søgende sjæl, og samtidig emmer bogen af, at han nu – hvor han er langt over 60 år – endelig har fundet et fast stæded.

Indledningsvis forklarer Reich, at det ikke kan afvises, at fremstillingen "vil blive ikke blot farvet, men skævvredet af mine behov for at retfærdiggøre hvad jeg har sagt og gjort i tidens løb. Til en vis grad er det vel uundgåeligt. Men jeg vil prøve at gøre den grad så lille som muligt. Mit forsæt er at være vidne, snarere end dommer, anklaget eller advokat" (s.10). At Reich afviser at påtage sig rollen som den anklagede, er antagelig en hilsen til tidens hidsige debatter om "det nye venstre". Bogen viser da også en forfatter, der nok kan tage afstand fra egne synspunkter, som nu er forladte (fx s.74-76), men som samtidig forklarer læseren, hvorfor han mente, som han gjorde på dette eller hin tidspunkt. I denne ende af registret forklarer Reich, at når de politiske miljøer, hans færdedes i – det var

primært "det nye venstre" og De Radikale – ofte var afvisende over for væsentlige aspekter af de vestlige landes udenrigs- og sikkerhedspolitik under den kolde krig, da var det først og fremmest en reaktion på skyggesiderne af de vestlige samfunds politikker. Således indleder Reich meget stilsikkert og effektivt bogen med et afsnit om det selvmodsigende ved, at danske kommunister efter befrielsen på den ene side opfattedes som modstandskampens helte, men at de på den anden side samtidig blev kritiseret for at være unationale og landsforrædere. Reich forstår naturligvis udmærket, hvordan disse tilsyneladende selvmodsigelser lod sig forene i de første par år efter befrielsen, men for et barnesind (Reich var på det tidspunkt 7-8 år) var centrum-højre-politikere og da især socialdemokrater nogle værre "rævepelse" (s.14-16). Dette var dog ikke alene tilfældet i befrielsessommeren. Tværtimod var det ifølge Reich et gennemgående fænomen i efterkrigstiden. Et træk i bogen er nemlig en uheldig tendens til at adskille aktørerne i helte og skurke. Heltene var og er "det nye venstre" og De Radikale. Skurkene var og er centrum-højre-politikere og kommunister. Eksempelvis omtales udenrigsminister Per Hækkerup og det konservative folketingsmedlem Kragh som henholdsvis floskuløs og fossilleret (s.71), medens initiativtageren til de store antiatommarcher i begyndelsen af 1960'erne, Carl Scharnberg, karakteriseres som en mand, der talte med dybfølt "patos og lidenskab" og som kunne formulere sig på en måde, der "lignede det almindelige politikersprog nogenlunde lige så meget som Erik Knudsens poesi lignede Statstidende" (s.49).

Det turde være klart, at sådanne karakteristiker mildest talt er diskutabile. Formulere Hækkerup sig i floskler? Måske. Men gjorde Carl Scharnberg ikke også det? Det synes jeg, at han gjorde (se hertil Scharnberg, *Det kan nytte – artikler og erfaringer 1960-65* (1965), samme, *20 års kamp for fred. Artikler og taler gennem 20 år – fra atomkampagnen til Aalborg fredskonference* (1981)). Under alle omstændigheder lykkedes det ikke for Scharnberg at overbevise det politiske establishment om sine synspunkter op gennem 1960'erne, for hvilken strategi for fred og afspænding syntes egentlig mest fornuftig: Socialdemokratiets afspændingspolitik der blev båret frem i NATO, i bilaterale dansk-østlige forhandlinger og i FN eller antiatombevægelsens marcher fra Holbæk til København? Med regeringsansvaret måtte udenrigsminister Hækkerup og andre socialdemokrater betale en pris: De måtte forsvare en alliance-

politik, som de grundlæggende støttede, men som naturligvis også rummede elementer, de havde det vanskeligt med. Til gengæld fik de mulighed for at gøre noget mere konstruktivt for afspændingen, end Scharnberg og dennes proselytter gjorde. Mens Scharnberg m.fl. sled sig vabler til på de danske landeveje, var Hækkerup én af de første vestlige politikere, der lagde op til den afspændingsproces, der institutionelt kronedes med CSCE-konferencen i begyndelsen af 1970'erne. Det var et ikke ringe politisk resultat. Som sådan må man stille spørgsmålet, hvor meget klogere vi bliver ved at stille de forskellige aktører i det politiske liv op som modsætninger i så forsimplet form, som det gøres af Reich?

Til kritikken hører også Reichs hyppige brug af sarkasme. Man kan sige, at sarkasmen giver liv til fremstillingen. Somme vil formentlig finde det morsomt og rammende, at han omtaler Centrum-Demokraterne og Fremskridtspartiets politik som "forurettet, selvretfærdig populisme" (s. 114). Men hvis Ebbe Kløvedal Reich virkelig ønskede en dialog med, endsige en større forståelse for rationalerne bag højrefløjens synspunkter, er ovennævnte karakteristik næppe synderlig ansørende herfor. I det hele taget må man sige, at Reich med denne og andre tilsvarende formuleringer især henvender sig til sine meningsfæller. Andre kommer han ikke i kontakt med. Det er ironisk, at dette formentlig altid har været gældende for samfundsdebattøren Ebbe Kløvedal Reich.

Set med mine øjne rummer bogens imidlertid også en lang række kvaliteter. Gennem sin personlige fremstilling lykkes det Kløvedal Reich at forklare, hvordan han og en betydelige del af hans generation opfattede verden. Og dermed lykkes det tillige at forklare, hvorfor de handlede, som de gjorde. Reich er en sprogets mester, og gennem fremstillingen benytter han sproget til at give forklaringer på en række forhold, der nok kan forekomme vanskeligt forståelige i dag. Jeg har ovenfor nævnt Reichs omtale af Carl Scharnberg. Læses de eksisterende fremstillinger af Scharnberg og hans fredspolitiske virke (fx bøger af Søren Hein Rasmussen, Johs. Nordentoft og Klaus Jørgensen), så forstår man nok hans historiske betydning, og der er ingen tvivl om, at disse forfattere har en mere analytisk tilgang til antiatomkampagnens virke, end Reich har. Alligevel må jeg medgive, at det nok især er med Reichs fremstilling, at jeg forstår den energi, som Scharnberg mobiliserede.

Reichs fremstilling af, hvorfor dele af især ungdommen sværmede for "det nye venstre",

leveres også i et sprog, der virker klargørende. Reich: "Efterhånden viste det sig at Aksel Larsen-fløjen af SF var så forhoppet på at komme i regeringssamarbejde med Socialdemokratiet at også den rykkede over i betænkelig nærhed af det gamle venstre som ikke kunne bruges i de nye tider." Lyt: "... som ikke kunne bruges i de nye tider". Den formulering er noget af det mest rammende om den mentalitet, der prægede "det nye venstre" i 1960'erne, som jeg har læst. Fremtiden hørte socialismen til, og vel at mærke en socialisme, der hverken var socialdemokratisk eller Sovjet-kommunistisk. Derefter fortaber klarheden sig dog, for hvori den nye socialisme skulle bestå, forklarer Reich ikke.

Endelig er det er én af bogens styrker, at Reich har sammenskrevet en række danske og internationale begivenheder i én og samme fremstilling. Derved leveres et meget stærkt, sammensat billede af den tid, som Reich omtaler. Især kapitel 8 om første halvdel af 1980'erne virker stærkt på mig, fordi det her formås at få "den muslimske udfordring" bragt ind i billedet. Det er en politisk udfordring, der ofte tilskrives en senere tid. Men Reich viser, hvordan den voksede frem, medens flertallet af danskere især var optagede af forhøjede renter, regeringsskifte, nye økonomiske programmer og sikkerhedspolitiske dagsordner på Christiansborg.

"Efter krigen – Før Freden" kalder på langt flere betragtninger, end jeg har formuleret her. Ovenfor har jeg imidlertid valgt at knytte et par ord til, hvad man efter mit skøn kan bruge bogen til som historiker. Min vurdering af lyder: "Efter Krigen – Før Freden" står svagest i analysen af det politiske; hvad enten Reich skriver om danske eller internationale forhold. Til gengæld står bogen stærkt i fremstillingen af, hvad der drev danske græsrodder og venstre-oppositionelle grupper frem. Her er der tale om en veloplagt, polemisk og ofte charmerende, selvironisk fremstilling. Bogen kan først og fremmest anbefales til folk, der ønsker at sætte sig ind i den virkelighedsopfattelse, der prægede dele af "det nye venstre".

Rasmus Mariager

Sven Ove Gade: Frode Jakobsen. En biografi, Gyldendal 2004. 592 sider, 395 kr.

Frode Jakobsen – født i 1906 som søn af en ludfattig, grundtvigsk friskolelærer på Mors og død i 1997 som pensioneret politiker – er en fascinerende person. Blandt alle de fremtrædende politiske aktører under besættelsen rager han i moralsk, demokratisk, intellektuel og, ja, menneskelig forstand op som en kæmpe. Han var også i sjælden grad en ener i dansk politik i en forstand, som gør det umuligt at forstå og vurdere ham efter samme stok, som vi ellers ofte måler andre politikere. Som de fleste af os, var han dog ikke perfekt. Han var meget selvbevidst, stædig og insisterende grænsende til det pedantiske og rethaveriske, når det gjaldt fortolkningen af den besættelsestid og modstandskamp, der blev definerende for hans sidste næsten 60 leveår. Det rethaveriske hos dette ellers så ræsonnerende menneske var uden tvivl nærret af hans blændende begavelse, men også af hans udtalte naive forfængelighed, og de mange blinde vinkler han havde i sit politiske udsyn. Rethaveriskheden næredes sikkert også af en mistro affødt af de svigt, intriger og skjulte politiske dagsordener, der lige siden dannelsen af Frihedsrådet i 1943 og indtil slutningen af hans politiske karriere, havde beredt ham så mange politiske nederlag. Jakobsen var tilbøjelig til at sige: I får jeres vilje, magten, men jeg har ret.

Frode Jakobsens helt store bedrift var at være modstandsbevægelsens eksponent for, at tilnærmelsen mellem Frihedsrådet på den ene side og det politiske establishment – personificeret ved ledelserne af Socialdemokratiets og Det Konservative Folkeparti – på den anden lykkedes i besættelsens sidste år og førte til dannelsen af befrielsesregeringen. Han havde en væsentlig del af æren – eller ansvaret, om man vil – for, at det ikke kom til større stridigheder mellem det politiske system og modstandsbevægelsen ved befrielsen. Stridigheder, som i andre befriede europæiske lande udviklede sig til borgerkrig eller i hvert fald borgerkrigs-lignende tilstande. Han havde også en væsentlig del af æren/ansvaret for, at kommunistiske forsøg på at komme til magten via en form for folkefront dannet af modstandsbevægelsen blev bremset. Om disse forsøg uden Frode Jakobsens indsats – og i øvrigt alt andet lige – så var lykkedes, er måske tvivlsomt, men at hensigten fra kommunistisk hold var til stede, er der næppe tvivl om. Men at alt andet var lige, var jo heller ikke givet. En sov-

jetisk "befrielse" eller fx en tysk slutkamp på dansk jord kunne have givet folkefrontsbestræbelserne vind i sejlene.

Efter befrielsen 1945 havde Frode Jakobsen et langt politisk liv med 28 år som folketingsmedlem indtil valget i 1973, hvor han ikke stillede op. Det bemærkelsesværdige ved den del af hans karriere, er de minimale politiske resultater han formåede at skabe. Denne ellers så højtprofilerede politiker opnåede stort set intet. Hans store bedrift var uløseligt forbundet med besættelsestiden.

Det kan undre, at denne betydelige person i Danmarkshistorien ikke er blevet biograferet før. Forklaringen er sikkert en kombination af Frode Jakobsens fremragende forfatter-skab om sit eget liv, samt fraværet af væsentligt kildemateriale om den centrale periode af hans karriere, besættelsen. De centrale møder i Frihedsrådet kan – af indlysende sikkerhedsgrunde – for størstedelen kun belyses med eftertidens beretningsmateriale.

Nu er biografien her imidlertid i form af Sven Ove Gades bog om denne fascinerende skikkelse. Af gode grunde er langt størstedelen af bogen viet besættelsestidens historie. Det tjener Gade til ære, at han som ikke-historiker og med et i øvrigt travlt forfatter-skab og med deraf følgende begrænset tid til research på relativ kort tid har formået at skrive en så omfattende bog med så få faktuelle fejl. Der er et sikkert greb om begivenhedernes rækkefølge og indbyrdes sammenhæng i de ellers ganske komplicerede politiske forløb under besættelsen. Der er heller ikke noget principielt forkert i, at biografien ganske uden blusel er stærkt engageret og hovedpersonen venligt stemt. Engagement og indføling skal til i en biografi, og Frode er da også så åbenlyst Gades mand.

Desværre er der efter denne anmelders mening ikke tale om nogen vellykket biografi. For engagementet kammer over og loyaliteten med Frode Jakobsen er så udtalt, at man i langt størstedelen af bogen, som omhandler besættelsestiden, får serveret de aktører, der ikke delte Frode Jakobsens synspunkter, som moralsk anløbne, politisk utroværdige og i det hele taget generelt galt afmarcherede personer. Det er en skam og er også at gøre Frode Jakobsen en bjørnetjeneste, for *han* var nemlig mere nuanceret i *sit* syn på disse mennesker, end Gade selv er. Hvad værre er, står Gade med sin engagerede tagen parti for Frode Jakobsen også i vejen for at skabe mening i hovedpersonens centrale valg under besættelsen.

Den onde ånd er Socialdemokratiet og især Vilhelm Buhl, der bogen igennem stort set

ikke omtales uden, at Gade påhæfter nogle stærkt negative udtryk og vurderinger. Uaf-ladeligt vendes der tilbage til antisabotagetalen fra september 1942, hvor Buhl opfordrede be-folkningen til at hjælpe det danske (ikke det tyske!) politi med efterforskningen af sabota-gen. Uafadeligt karakteriseres de socialde-mokratiske politikere som eftergivende, svage og uden anfægtelser over de indrømmelser, de som repræsentanter for samarbejdspolitikken måtte give Tyskland. Uafadeligt kritiseres deres bekæmpelse af modstandsbevægelsen med en underforstået tone af, at de dermed tog parti for nazismen og svigtede demokratiske idea-ler. Sådanne synspunkter kunne man så endda måske argumentere for, men det gør Gade hel-ler ikke. Han påstår – ud fra en antagelse om, at modstanden pr. definition var rigtig og mo-ralsk uanfægtelig – og ved helt at se bort fra de fuldt ud demokratiske ræsonnementer, som samarbejdspolitikken byggede på. Ræsonne-menter, som Frode Jakobsen flere gange under besættelsen og siden anerkendte som legitime, men som han blot ikke delte og ikke ville følge i sin yderste konsekvens, fordi hans demokratiske og etiske overvejelser og analyser førte ham til et andet synspunkt.

Gade ser fuldstændig bort fra den dilem-ma-karakter, som problemstillingen samar-bejde-modstand har. Der var væsentlige, de-mokratisk valide argumenter for samarbejds-politikken, ligesom der var for modstands-synspunktet. Således var Danmark givet en besættelsesordning, hvor det parlamentari-ske demokrati fik lov at fortsætte – ikke ube-skåret, men dog alligevel fortsætte – ligesom også store dele af jurisdiktionen forblev på danske hænder og dermed ikke overgik til ty-ske krigsretter og tugthuse. Det er en forfladi-gelse af besættelsestidens historie ikke at an-erkende dette som et demokratisk og moralsk gode for den danske befolkning som helhed. At det var et gode købt for en pris – nemlig at man i en eller anden forstand skulle sam-arbejde med Tyskland – er rigtigt, men det er også netop heraf dilemma-karakteren opstår. At jurisdiktionen senere blev udhulet i løbet af besættelsen med tyske krigsretter og til sidst henrettelser til følge, skyldtes, at den danske regering i længden ikke kunne dæm-me op for sabotagen. Men indgrebet i jurisdik-tionen kunne modstandsbevægelsen jo sådan set takke sig selv for – men det blev dog alli-gevel klandret samarbejdspolitikkerne.

Spørgsmålet er i det hele taget, om det overhovedet er realistisk, endsige rimeligt, at forvente, at ansvarlige politikere med sindsro lod private grupper føre væbnet udenrigspolitik med henvisning til, at det

sikkert er velmenende folk? Når politikerne oven i købet havde begrundet mistanke om, at de stærkeste og de bedst organiserede i disse grupper (kommunisterne) havde en dagsordenen, der indbefattede andet end befrielseskamp mod besættelsesmagten, men også en omstyrkelse af det danske samfund.

Ved at se bort fra dilemma-karakteren i problemstillingen samarbejde-modstand og i stedet forfægte et ensidigt moraliserende modstandssynspunkt, gør Gade på en og samme tid besættelsestidens historie temmelig uinteressant, Frode Jakobsens bedrifter mindre, og hans handlinger – særlig hans engagerede bestræbelser på at føre modstandsbevægelsen og politikerne sammen – i sidste ende også uforståelige.

Bogens analytiske problem kommer tydeligt til udtryk i et bestemt forhold. Gade hylder – ikke uden ret – Frode Jakobsen for at have forhindret Frihedsrådet i fremstå som en folkefronts-magtfaktor efter befrielsen. På et møde i Frihedsrådet 17. april 1945 forelagde DKP (og Dansk Samling som det tynde øl) et forslag til et socialt-økonomisk program, som skulle være Frihedsrådets politiske platform i forbindelse med befrielsen. Programmet var efter alt at dømme tænkt ind i en kommunistisk magtstrategi. Hensigten fra kommunisternes side var, at Frihedsrådet – med modstandsbevægelsens våben som de manende symboler på heroisk kamp – skulle ride på sympatien fra modstandskampen og derigennem tilkæmpe sig politisk magt på længere sigt. Magt, der måske kunne ende med en ”folkedemokratisering”, som man så i Østeuropa efter krigen. Frode Jakobsen satte imidlertid hælene i og fremførte insisterende, at det ville være bondefangeri over for de store dele af modstandsbevægelsen som havde ladet sig indrullere på et rent nationalt program. At kampen gjaldt om at få tyskerne ud af landet – og ikke andet. Med Jakobsens modstand strandede DKP's bestræbelser. Gade giver således Jakobsen æren for at have forhindret et kommunistisk diktatur i efterkrigstidens Danmark.

Anerkender man tilstedeværelsen af sådanne motiver og en sådan fare for en kommunistisk magtovertagelse på grundlag af modstandsbevægelsens popularitet og dens våben – og det gør Gade – så må man jo også anerkende den skepsis, som samarbejdsfolkene nærede til modstandsbevægelsen. Det var vel næppe realistisk at forvente, at samarbejdsfolkene ræsonnerede sådan her: 'Vi ved, at kommunisterne i modstandsbevægelsen pønser på en magtovertagelse via Frihedsrådet – men bare rolig, det skal

Frode Jakobsen nok få forpurret i sidste øjeblik.' Nej, sådan ræsonnerede de af gode grunde ikke. De måtte tage deres forholdsregler og operere med flere worst case scenarios. Visheden om tilstedeværelsen af uautoriserede væbnede grupper er enhver magthavers værste mareridt. Naturligvis måtte de forsøge at få indflydelse på og kontrollere disse grupper. At det hæmmede kampen mod besættelsesmagten, er der ingen tvivl om, men alternativet ville man for alt i verden undgå. Havde politikerne ræsonneret, som Gade synes at forlange af dem, ville det også have været dybt, dybt uansvarligt – og hvis bare noget tilnærmelsesvis var sket i forbindelse med statens sikkerhed i dag, ville hele bundtet fra ministre til efterretningstjeneste være blevet fyret i vanære og trukket igennem (rigs)retssager fra en kant af.

Problemet for Gades bog er, at han ureflekteret overtager 5. maj-synspunktet om modstandsbevægelsen som et indiskutabelt rigtigt synspunkt og samarbejdspolitikken som det modsatte. Så enkelt var det ikke. Og – heldigvis – heller ikke i Frode Jakobsens bevidsthed.

Gades biografi vinder på de sidste 100 sider, som omhandler den del af Frode Jakobsens politiske virke, der ikke direkte havde med besættelsestiden at gøre. Her bliver vinklerne også mere kritiske, uden at det i positiv forstand empatiske anslag besvorer sig. I centrum er fortsat Jakobsens forskellige og komplicerede forhold til Socialdemokratiet. Der er næppe tvivl om, at Frode Jakobsen blev manipuleret af Hedtoft til at agere modstandsallibi for partiet efter besættelsen. Med et løfte om en ministerpost, hvis Socialdemokratiet vandt valget i 1945, lagde Frode Jakobsen sig under partidisciplinen. Nu tabte partiet imidlertid valget og regeringsmagten, og da Hedtoft blev statsminister i 1947, var situationen en anden, og Jakobsen blev forbigået. Jakobsens forfængelighed og politiske ambitioner udstilles åbenlyst i forbindelse med hans forsøg på i efteråret 1962 at bringe sig i kridthuset hos Jens Otto Krag med henblik på at blive forsvarsminister. Det mislykkes som bekendt. Det fine ved disse passager er, at Frode Jakobsens forfængelighed og ambition netop fremstår som menneskelig. Ikke som noget man griner af, men som noget, der gør Jakobsen sårbar, hudløs, og som noget man kan identificere sig med.

Særlig er Gade imidlertid kritisk – og det med rette – over for Frode Jakobsens pludselige transformation fra super-europæer i 1971 til EF-modstander i 1972. I mangel af saglige begrundelser, som vitterligt er fravæ-

rende i Jakobsens egen argumentation, stiller Gade den interessante hypotese, at skiftet skal forklares med et forsøg på fra den politiske enspænder Frode Jakobsens side omsider at få et politisk bagland i form af en alliance med den nye generation af socialdemokratiske EF-modstandere, som kom i Folketinget i 1971 (fx Ritt Bjerregaard, Svend Auken).

Beskrivelsen af otiummet er bevægende, og næppe mange læsere kan lade være at

ærgre sig over, at så meget talent og begavelse ikke blev udnyttet bedre. Anbefalingen af Gades biografi er imidlertid kun stærkt forbeholden og gælder fortrinsvis beskrivelsen af Jakobsens liv efter besættelsen. For selve besættelsen foretrækker denne anmelder hellere Jakobsens egne erindringsværker, som er sympatiske, informative og djævelblændt godt skrevet.

Niels Wium Olesen